

ШЫН

№ 61
(17705)

2009 чылдың
июнь 4,
четверг

Садар өртээ
4 рубль.

Ниитилел-политиктиг солун • 1925 чылдың август 31-де үнүп эгелээн

Тыва Республиканың Чазаанда

Тыва Республиканың Чазааның ээлчеглиг хуралы июнь 2-де болуп эрткен. Аңаа республика ужур-дузалыг үжен хире айтырыгны Чазак кежигүннери чугаалашкан.

ОНААШКАН АЖЫП-ХЕРЕК ОНЗА ХАРЫСАЛГАНЫ НЕГЭЭР

Тыва Республиканың Улуг Хуралының Хоойлузудулга палатазынга чугаалажыры-биле кириер «Тыва Республикада бюджет чорудулгазының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириер дугайында», «Тыва Республиканың чамдык хоойлузудулга актыларынга өскерилгелер кириер дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириер дугайында», «Тыва Республикада инвестиция ажил-чорудулгазының дугайында» Тыва Республиканың Хоойлузунга өскерилгелер кириер дугайында» Тыва Республиканың хоойлуларының төлөвилелдерин хуралга чугаалажып көргөш, хүлээп алган.

2009 чылдың бирги кварталында Тыва Республиканың социал-экономика хөгжүлдээзинин түннелдеринин дугайында айтырыгны Чазак кежигүннери кичээнгелиг сайгарган. Республиканың улутпур бүдүрүлгелери эрткен чылдың бо үезинге деңнээрге, көргүзүлгелерин элээн экижиткенин демдеглээн. Хөмүр-даш, даг-дүгү тыварын, электри энергиязы, дилген ыяш материалдарын, этт, колбаса кылыгларын болгаш өске-даа продукцияларны бүдүрерин көвүдеткен. Хөмүр-даш казып тывар коллективтер бирги кварталда 237 муң тонна хөмүр-дашты каскан, 2008 чылдың бо үезинден 12,3 хуу көвүдеткен. Даг-дүгүн 822 тоннаны тыпкан, эрткен чылдың ол үезинден 70 ажыг хуу улгаттырган.

Республиканың көдээ ажил-

агыйы эрткен чылдың бо үезинден көргүзүлгелерин элээн экижиткен. Шээр малдың баш саны 984,7 муң баш чедир өскөн. Малдың чаш төлүн менди камгалап алыр талазы-биле Сүт-Хөл, Барыын-Хемчик, Улуг-Хем, Каа-Хем кожууннар мурнап турар. Республика ниитизи-биле 311464 баш шээр малдың төлүн алган. 2009 чылдың январь-март айларында кол капиталга инвестицияны хемчээли 69,1 млн. рубль болган, эрткен чылдың деңнелинге хевээр арткан.

Чурттакчы чоннуң кижиги бүрүзүгө онааштыр акша орулгазы ортумаа-биле 6473,3 рубль болган, 2008 чылдан 21,8 хуу көвүдээн. Оон өске-даа улус ажил-агыйының адырларында кылдыгачан чүүлдер барын социал-экономика хөгжүлдээзинин түннелдеринде айтып турар.

Бо чылдың бирги кварталының түннелдеринден алгаш көөрге, чамдык кылдыгачан ажилдар-биле чергелештир четпестер эвээш эвес болуп турарын хуралга демдеглээн. Хуралды башкарып эрттирип турган Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Шолбан Кара-оол бирги кварталдың түннелдеринде чедир кылдыгачан ажил-херектерни шийтпирлээр дээш кандыг хемчеглерни ап турарын яамаларының сайыттарындан айтырган. ТР-ниң Чазааның Даргазының оралакчызының хүлээлгезин күөседип турар көдээ ажил-агый болгаш аш-чем сайыды Валентин Ендан сөс алгаш, бо чылын республиканың

мурнуу кожууннарынга хар улуг чаганындан кыштаглаашкын берге байдалга эрткенин, малдың одалары бергедээнинден, мал чеминин чедишпезинден малдың баш саны элээн хораанын, ылаңгыя бода малдың баш саны кудулаанын дыңнаткан. Бии-Хем кожууннуң «Нива», Танды кожууннуң «Балгазын» муниципалдыг бүдүрүлгө каттыжыышкыннарының ажил-чорудулгазын экижидери-биле удуртукчуларын, кол тускай эртемниглерин солаан, оларга боттук дузаны чедирер, ажылын экижидер дугайында айтырыгны каш удаа чугаалашкан, куш фабриказының, сүт заводунун ажылынче сагышты салып турарын чугаалаан. Улетпур болгаш энергетика сайыды Карим Саган-оол яамының бүдүрүлгелеринде четпестерни эдер дээш ап чорудуп турар хемчеглерин таныштырган. Орта Чазак Даргазы таарзынмаан, тодаргай чүнү-даа кылыры билдинмезин айтыткаш, яамының ажил-херээн сайыт бүгү талаалыг ханы сайгарып билирин, ынчангаш оон мурнунда салдыгачан кандыг сорулгаларны шийтпирлээринче кичээнгей салырын баш бурунгаар тодарадып алган турарын айтырган.

Шолбан Кара-оол оон өске-даа яамаларының удуртукчуларының ажил-ижинде четпестерни эдер дээш ап чорудуп турар хемчеглерин дыңнааш, бодунуң бодал-

дарын, саналдарын чугаалаан. ТР-ниң Экономика яамызы чаа төлөвилелдерни шингээди алырынга инвестицияны хаара тудар талазы-биле чогуур хемчеглерни албайн келгенин, Орук-транспорт комплекзинин болгаш харылзаа яамызы автомобиль оруктарын септээр, агаар транспортунун ажылын экижидеринче кошкак сагыш салып турарын болгаш өске-даа четпестерни шүгүмчүлээн, чүнү кылырын тодаргай айтырган. «Чагытай» бүдүрүлгезинин орулга берип болур аргаларын долу ажыглаар ажылды чорударын чугаалаан. Чазак Даргазы республиканың социал экономиказын чедишкенин бурунгаар хөгжүдери, ажил-иште четпестерни дүрген чайладырының дээштиг хемчеглерин алыры яамаларының сайыттарының даандырган ажил-херээнге сагыш-сеткилинден бердингенинден, бедик харысалгалыгын, мергежилден, билинден, билдиги удуртулгазындан хамааржырын чугулап айтырган. Ылаңгыя амгы саң-хөө кризисинин, Тываның казымал байлактарын шингээди алырынче, чурттакчы чоннуң амыдырал-чурталгазын экижидеринче угланган чаа төлөвилелдерни амыдыралга боттандыра хемчеглерни ап турар харысалгалыг үеде удуртукчуларның онаашкан херээнге онза харысалгалыг болур негелде салдыгачан Шолбан Кара-оол

чугаалаан. Оон аңгыда хуралга хүлээп алыр доктаалдарны белеткээринин шынарын экижидеринче кичээнгейни ол салган.

Чугаалашкан айтырыг талазы-биле 2009 чылдың ийги кварталында кылыр ужуруг хемчеглерни айтыпкан доктаалды хуралга хүлээп алган.

2009 чылдың бирги кварталында Тыва Республиканың каттышкан бюджетинин күөселдезинин түннелдеринин дугайында айтырыгны хуралга чугаалашкан, күөселденин көргүзүлгелери чүгээр болганын демдеглээн. Чазак Даргазы Шолбан Кара-оол, Чазак кежигүннери бо айтырыгга хамаарыштыр саналдарын бергеш, бюджеттин орулгалыг кезээн улгаттырар дээш ап турар хемчеглерни ам-даа экижидерин саналдаан. Республика бюджетинин орулгалыг кезээн улгаттырарына яамалар улуг рольду ойнап турар, ынчангаш сайыттар үндүрүг чылдазын экижидер, акша-көпөөк ажилдап алырының аргаларын тывар, оларны боттандыра кандыг хемчеглерни ап турарын хуралга дыңнаан. Транспорт үндүрүүнүн чылдазын экижидери чугула болуп турарынче сагышты салган.

Чазак хуралының хүн чурумунда кирген өске-даа айтырыгларны чугаалашкан, чогуур доктаалдарны хүлээп алган.

Таан-оол ХЕРТЕК.

Аныяктар чылынга

ТООЛЧУРГУ ИЛБИЧИ ДЕГ, ШЕВЕР КЫС

Чейнеш Сарылар Москвага кадыының байдалы-биле кызыгаарлаттыгачан арга-шинектиг уругларның фестивалына четкеш, тиилекчи болуп үнген. Оон ажылдары-биле Чеди-Хөл кожуунга Аныяктар чылының ажыдышкыны болуп турда, делгелгеге танышкан мен.

Ында чинчиден сыраан чуруктар, аргаан чүзүн-баазын чечектер, вазалар, тараа аймаандан кылган чурук, аргып каан бичии хевис дээш, чүнү чок дээр! Оларгып-даараарының бар-ла аргаларын шуптузун шингээди алган. Макраме, крючок-биле, спица-биле аргыыр, крест-биле даараар дээш, оон кылыглары шупту катап-тынмас.

Тоолчургу илбичи дег, шевер кыс бир А4 хемчээлдиг саазын хире чурукту 3 хонук иштинде Москваже поездиге даарапкан деп дыңнааш, бир улуг назылыг ус-шевер кижиден бо хире чурукту кайы хире үр даараар силер деп айтырарымга, бир неделя деп, ол харыылады. Мындыг чогадыкчы, бодунуң күжү-биле чаа чүүлдерни ажыдып, чонга бараалгадып чоруур аныяктарга бо чыл чедишкенин экижээр-ле болзун!

Сиилбээн чурук, аргаан чечек, хевис...

Чече язы хевирлиг-дир,

көрүңер даан!

Айлаң ДАРЖАА.

В.Савиныхтың тырттырган чуруу.

Тыва: озулдеңиң базымнары

ДАГ-ДУГУНУҢ БУДУРУЛГЕЗИ —
ШУУДААШКЫНДА

Тыва Республиканың Чазаа, «Энкор» ПК-ның инвесторлары болгаш Ак-Довурак хоорай чагыргазының аразында даг-дугу комбинатын катап тургузар дугайында декабрь айда эгелзэн үш талалыг дугуржуганың айтырыгларын май айның төңчүзүндө РФ-тиң үлетпүр болгаш энергетика сайыды Владимир Зубалев, инвестор Сардар Ибрагимов, комбинаттың чингине директору Маматазис Макаев болгаш Ак-Довурак хоорайның мэри Мерген Кызыл-оол чугаалажып көргөннер. Хуралдың киржикчилери бүдүрүлгениң коллективи-биле база ужурашкан. Чылда 15 тонна даг-дугу тывар планын комбинат ажыр күүседир деп турар. 3-4 дугаар кварталдарда күш-ажылдың бүдүрүкчүлүгү айда 2 муң тонна чедир улгайдып болур. Бүдүрүлгениң техника талазы-биле эде дерилгези чоруп турар. Бирги чергениң кичээнгейинде — рудниктиң хөгжүлдери. «Оренбургские минералы» деп компанияның тускай эртемнигилери маңаа келгеш, тускай сумелерни ажылдап кылган.

Бо хүннерде комбинатта 235 кижиге ажылдап турар. Шупту тускай хептер-биле хандырылган. Декабрь айда шалың 3 муң рубль турган болза, ам 5900 рубль четкен. Чээли курлавырларын алгаш, 500 кижиге немей ажылчын олут ажыттынар деп, инвестор чугаалаан. М.Макаев 1 дугаар кварталда план-

ны күүседип шыдавайн барганы чазылдырышкын ажылын шынар чок чорутканындан болган, ам чаа чазылдырышкынга белеткенип турар бис деп тайылбырлаан.

Бүдүрүлгениң катап тургустунуп кээп турарында болгаш бүдүрүкчү күжүн улгаттырып турарында өөрүп турарын Мерген Кызыл-оол илереткен.

— Дугуржугада салган чүүлдер шупту бүдө бээр дээрзинге идегеп турар бис. Комбинат хоорайны тударында дыка улуг ужурузгалыг. Ынчангаш силер чаа-ла бут кырында туруп кел чыдар болганыңарда, тус чер үндүрүлгери дээш, черни арендадалап турарыңар дээш хомудал кирибес бис. Чазылдырышкын ажылдарының түңнелинде бүдүрүлгедө байдалды катап сайгарып көөрү чугула деп санап тур мен — деп, Мерген Кызыл-оол чугаалаан.

Владимир Зубалевтиң дыңнатканы-биле алырга, Ак-Довурактың профессионал училищезинде белеткеп турар ажылчын мергежилдерниң даңзын калбартыры планнаттынып турар. Черногорскиниң болгаш Ак-Довурак хоорайның профессионал училищелериниң аразында кады ажылдажылган болгаш тускай мергежилдиглер белеткээр дугайында дугуржуганы ат салырыңче белеткеп турар.

«Тыва-Онлайн» медээлер агентилели.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының
ЧАРЛЫКТАРЫ

Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Хүндүлел бижии-биле С.Ф. Соянны шаңнаарының дугайында

Культура адырынга чедишкенин болгаш хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш Тыва Республиканың Чазааның Даргазының Хүндүлел бижии-биле Тыва Республиканың Улуг-Хем кожуунун Арыг-Үзү суурнуң Культура бажыңының директору Светлана Фабриковна СОЯННЫ шаңнаар.

Кызыл хоорай 2009 чылдың май 29 № 128

«Тыва Республиканың уран чүүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты А.С. Хоюгбанга тыпсырының дугайында

Культура болгаш уран чүүл адырынга ачы-хавыязы база хөй чылдарда ак сеткилдиг ажылы дээш «Тыва Республиканың уран чүүлүнүң алдарлыг ажылдакчызы» хүндүлүг атты «Тыва Республиканың Композиторларының чогадыкчы эвилелиниң» баштаар чериниң даргазы, композитор Амур Сатович ХОЮГБАНГА тыпсыр.

Кызыл хоорай 2009 чылдың май 29 № 129

Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының
каттышкан хуралын уламчылаарының хүнүн
тургузарының дугайында
АЙТЫШКЫН

Тыва Республиканың Конституциясының 100 чүүлүгө, Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының каттышкан хуралының регламентиниң 2 чүүлүгө дүүштүр доктаадыры болза:

1. Улуг Хуралдың палаталарының даргаларының 2009 чылдың май 14-те №111/74 айтышкынынга үндезилеп чыылдырган Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының каттышкан хуралын Тыва Республиканың Улусчу чогадылга бажыңыга 2009 чылдың июнь 8-те 14 шакта уламчылаар.

2. Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының каттышкан хуралыга белеткелди организаастаарын Тыва Республиканың Улуг Хуралының Төлээлекчилер палатасының болгаш Хоойлужудулга палатасының Аппараттарында дагыр.

Тыва Республиканың
Улуг Хуралының
Төлээлекчилер
палатасының
даргазы Х.МОНГУШ.

Тыва Республиканың
Улуг Хуралының
Хоойлужудулга
палатасының
даргазы В.ВАЛЬКОВ.

Тыва Республиканың Улуг Хуралының
Төлээлекчилер палатасының депутаттарының
кичээнгейинге!

Тыва Республиканың Улуг Хуралының палаталарының Л.Б. Нарусованы Россия Федерациясының Федералдыг Хуралының Федерация Чөвүлелиниң кежигүнүгө—Тыва Республиканың Улуг Хуралындан төлээ кылдыр соңгуурунун дугайында айтырыгны көөрүнүн талазы-биле каттышкан хуралы 2009 чылдың июнь 8-те 14.00 шакта Улусчу чогадылга бажыңыга уламчылаар.

Тыва Республиканың Чазааның Даргазы Ш.В. Кара-оолдун Тыва Республиканың Улуг Хуралында Айыткалының талазы-биле Улуг Хуралдың палаталарының каттышкан хуралы 2009 чылдың июнь 9-та 10.00 шакта Тыва Республиканың Чазак Бажыңының хуралдар залында болур.

ӨГ-БҮЛӨ БҮРҮЗҮ —
КРИЗИСКИЕ УДУР!

Кызылдың Тыва эки турачылар кудумчунга хоорай чагыргазының социал политика, өөредилге болгаш аныяктар политиказы, Культура болгаш туризм департаментилери болгаш хоорайның херэзженнер чөвүлели май 30-де чик өртектегидик-хепти, уругларга анаа болгаш чымчак ойнаарактарны, уругларның өөредилгеге херек эт-херекселдерни, номнарны, уругларның холдары-биле кылган ойнаарактарны болгаш чураан чуруктарны саткан «Өг-бүлө бүрүзү — кризиске удур!» деп кыйгырыгыг ярмарканы организаастап эрттирген.

Бо чылын шак мындыг хевирлиг хемчеглери организаастаар Кызылдың «Строитель» болгаш «Енисей» культура бажыңнарынга база эрттирген болгаш ооң киржикчилери хоорай чурттакчыларының аразында амыдыралының байдалы

арай кошкак болгаш чединмес өг-бүлелерге уругларның кедер хепсынын, чик өртектегидик-хепти бараан-сараанны садып, үлөп турганын билир бис.

Кызылдың Надя Рушева аттыг уран чурулга школазының өөреникчилериниң боттарының чаагай сеткил-сагыш сиңген каас-чараш чуруктарын чон улуг сонугал-биле садып ап турган.

Шончалай болгаш Дамырак Тараачы угбашкылар шак мындыг хемчегни эрттирериниң дугайында билип алгаш, бичии чорааш, боттарының болгаш өг-бүлезиниң кедип чораан, ам-даа чап-чаа идик-хеп аймаан 50 рубльден 200 рубльге саткаш, эвээш эвес орулгалыг болганнар. «Көңгүс бүдүн хептер-дир, шынары бедик болгаш ам-даа модадан үнмээн. Садып алыкчының байдалын көрүп тургаш, чамдык хептерни халаска-даа берип тур

бис» — деп, Шончалай хүлүмзүрү аарак чугаалады.

Организаторлар кудумчунун өске талазыга эки шынарлыг болгаш халас идик-хеп үлелгезин база чоруткан.

Ниитизи-биле ачы-дуза чедирген акцияга садыг-саарылга болгаш үлээшкын хемчеглеринге 15 кижиге киришкен. Каржы-дошкун үде эриг баарлыг кижилер улус-чоннун аразында чамдык хамаатыларның амыдыралы аар-берге байдалга келгенин олар бодунга чоок хүлээп алгаш, оларга шыдаар шаа-биле дуза-деткимчени көргүзүп турары — күрүнениң болгаш ниитилелдин амыдыралында болуп турар бергелерни чик-чаагай эртип алырынга улуг ачы-буян болгаш үлөгөр-чижек болур дээрзинге кандыг-даа чигзиниг чок.

Карим МОНГУШ.

Авторнуң тырттырган чуруу.

УРУГЛАР — «ЧЕДИ-ХААНГА»...

Кызыл хоорайда «Чеди-Хаан» кафезиниң ээзи — хууда сайгарлыкчы Орлан Бюроней Уруглар камгалалының хүнүндө караа көрбестер, кулаа дыңнавастар ниитилелдеринден болгаш социал хандырылганы кошкак өг-бүлелерден шупту 150 уругну байырлалдың дүштеки чеми-биле чемгерген.

О. Бюронейниң эгелзешкинин Тываның Аныяктар эвилелиниң кежигүннери деткип, аңгы-аңгы оюннарны болгаш мөөрейлерни организаастап, байырлал шинчизин улам каастаан. Эң-не идепкейлиг болгаш тывыгырларга шаңнал кылдыр чигирзиг чемнерни, номнарны болгаш ойнаарактарны тывыскаан. А келген уруг бүрүзүгө шарларны үлээн.

«Уругларга мындыг байырлар-дар дыка хөй чараш-сактышкыннарны арттырар. Олар маңаа кел-

геш, улуг улустун сагыш човаашкынынга алзып, үе чергези-биле ойнап-хөггөп, хөйүнү мурнунга боттарын алырынга өөренир» — деп, Аныяктар эвилелин оолдар сагыш-сеткилин үлештилер.

Оң талакы дачаларда чурттап турар хөй ажы-төлдүг ие Эмма Чорунмаа: «Чурттап турар черивис ырак болгаш шоолуг үнмес улус бис, бо удаада база-ла бажыңга олулар турган боор бис. Байырлалдың бо хемчээгге чалааны дээш өөрүп четтирдис, оглум Равиль ойнап-хөггөп, дыка эки дыштанып алды» — деп өөрзөн сеткилин чажырбады. «Уругларның өөрүшкүзүн көрүңерем, тоттур чемнэгеш, оюннарга ойнааш, шаңналдар база чаалап алдылар» — деп, он ий харлыг Буянын, он харлыг Снежанын, сес харлыг Сайзанын, алды харлыг Даң-Хаянын

даай-авазы Чодураа Донгак чугаалай-дыр.

Шак мындыг ачы-буян чедирилгелиг байырлалдар уругларга ховар таварылга-дыр деп, Кызыл хоорайның мэриясының социал политика талазы-биле департаментинде онзалап демдегеп турар. Барыын чүктүң чурттарының бизнесменнеринге көөрдө, бистин хууда сайгарлыкчыларымыс мындыг хевирлиг материалдыг ачы-дузалыг хемчеглер эрттирерге үндүрүлгелерге кандыг-даа чигелде чогуң Орлан Бюроней чугаалааш, ынчалза-даа кижилерге эки чүве кылырга, ол катап эглип келир, мындыг хевирлиг акцияларны өске сайгарлыкчылар-биле демнежи алгаш эрттирип турар болза эки дээрзин ол чугаалады.

Айгуль КАЮМОВА.

СПОРТ - СПОРТ

ТЫВА КИКБОКСЕРЛАРНЫҢ
ТИИЛЕЛГЕЗИ

Майның 20-25 хүннеринде Венгрияның Сегед хоорайга кик-боксингге делегей Кубогу дээш эрткен маргылдаага бистиң тыва спортчуларыыс дөрт алдын, беш мөңгүн болгаш бир хүлер медальды чаалап ап, Россияның чыынды командазынга тиилелгениң эң-не хөй саннарын кириген.

«Тыва спорттун төөгүзүндө ындыг чүве туруп көрбээн» — деп, спортчуларның тренери, РФ-тиң спорт мастери, РФ-тиң 5 дакпыр чемпиону, ХКД чурттарының чемпиону Сергей Куулар чугаалап турар. Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Шолбан Кара-оол тыва кикбоксерларның тура-соруу, спортка ынакшылы болгаш чайынналчак тиилелгеи дээш байыры

чедирип, дээди өөредилге черлеринче кирип алырын сүмелзэн.

Делегей кубогу дээш кик-боксинг маргылдаазынга Россияның чыынды командазынга тиилелгени эккелген бистиң спортчуларыыстың аттары бо: Айдаш Сундуй (Ак-Довурак), Орлан Сымчаан-оол (Кызыл), Вячеслав Хуурак (Кызыл), Буян Дапьян (Кызыл) — чемпионнар, Аяс Суруу (Шагаан-Арыг), Эртине Монгуш (Кызыл), Саян Доржу (Кызыл), Солаңгы Саая (Кызыл), Родион Хертек (Кызыл) — ийги чер база Шуру-Маадыр Куулар (Хандагайты) — үшкү чер.

«Тыва-Онлайн» медээлер агентилели.
В.Шайфуллинниң чурчу.

БҮЗҮРЕЛДИ ОТТУРГАН

Новосибирск хоорайның Бердск хоорайга Сибирь федералдыг округтун элээди оолдар аразынга самбо хүрештин спартакиадазы май 25-28 хүннеринде болуп эрткен.

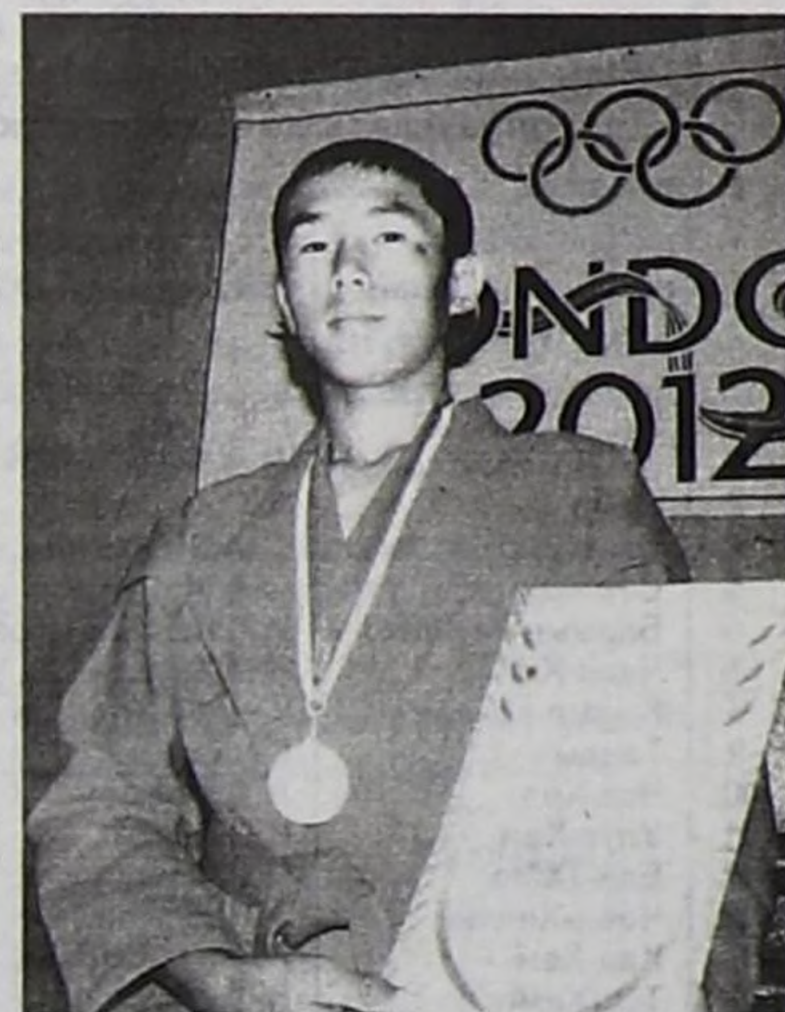
Аңаа субъектилерниң чемпионнары болуп өзүп оорар самбист оолдар киришкен. Тываның 9 кижии составтыг командазындан Радик Чукпанай (42 кг) биле Айдын-оол Ээрилге (78 кг, кайызы-даа Тожу кожуун чурттуг) боттарының деңзилеринге шаңналдыг үшкү черлерни алганнар. Оларның дипломнарында Россия Федерациязының спорт, туризм болгаш аныктар политиказының сайыды В.Мутко ат салган.

Бо оолдарның кайызы-даа улуг маргылдааларга чүгле ийи дугаар киржиپ турар. Ынчалза-даа олар дораан-на эки көргүзүлгелерни чедип ап эгелзэн.

Радик Чукпанай (чурукта) Сибирь федералдыг округтун самбо хүрештин спартакиадазынга киржир дээш, 9-ку класстың шылгалдаларын хуусаадан эрте чедишкенин дужааган. Ол ада-иези чөпшээржер болза, 10-гу классты Кызыл хоорайга өөренип, самбо, дзю-до болгаш хостуг хүрештерге шыңгызы-биле белеткенир сорулгалыг.

Юрий КӨК-ООЛ.

Авторнуң тырттырган чурчу.

ДҮРҮМ САГЫЛГАЗЫН

КҮШТЕЛДИРЕРИ ЧУГУЛА

Май айның байырлалдарында эрткен тыва хүрештерниң соонда бодумнуң болгаш көрүкчүлерниң чамдык бодалдарының дугайында номчукчулар-биле бо чүлгө үлөжикседим.

Тываның В.Көк-оол аттыг хөгжүм-шии театрының артистеринин Частың болгаш күш-ажылдың байырлалының хүнүнде, Майның 1-де, эрттиргени тыва хүрешти сонуургадым. Аңаа бурунгу тыва чоннуң төөгүзүн, культуразын болгаш спортчу мөөрейлерин ойнап көргүзүп турары улуг утка-шынарлыг болган. Түннелинде шүүлген база үжүрлөшкен мөгелерге шаандагы тыва езу-биле эр кижиниң чарылбас ынак эжи — аъттарны шаңнал кылдыр бергени солун болгаш үлөгерлиг болган деп бодаар мен.

Май 9-та, Тиилелге хүнүнде, эртер хүрешти таптыг чарлаваанындан мурнунда чылдарда ышкаш хамык чон эрте-ле, 12.00 шакта-ла, «Хүреш» стадионну долдур олурупкан. Ынчалза-даа маргылдаа 14.00 шакта эгелээр чүве болган. Хүрешти эрттиреринде өскерилге бар болза, ону массалыг информация таварыштыр хөйге баш бурунгар чарлаар турган.

Кажан чон шылап, маргылдааны көрүксеп турарын алгырып, негеп эгелээрге, хүреш эгелзэн. Маргылдааның бирги салыы орту кирип чорда, Р.Наважал хүрешти чорудуп эгелзэн. Черле мөге кижии болгаш, мөгелерниң хар-назынын, ат-сывын эки билиринден көрүкчүлерге оон ыңайгы тайылбырлаашкын эки чоруп эгелзэн деп болур.

Маргылдаа үезинде хамык көрүкчүлер «Шын» солуннуң шаңналы дээш чыл санында эртип

турар маргылдаа бо чылын чүге ээзин солаанын кайгап чугаалажып олурдулар. Хүрешти бир-тээ Тиилелге хүнүнде эрттирип турар чүве болганда, бир болза ону моон соңгаар Ада-чурттуң Улуг дайынының киржикчилери, орден-хавыялыг тыва эки турачы мөгелер Бегзи-Хуурак Донгактын азы Ойдунаа Оюннуң ады-биле адаарын саналдап олурарлар бар. Олар — ТАР үезинде шүглүп чораан мөгелердир.

Ам чамдык эскериглер болгаш саналдар дугайында каш домак.

Тиилелге хүнүнде маргылдааны чаа дүрүм-биле эрттирген болгаш, чамдык, улуг, шыырак мага-боттук мөгелер хүрежип турарларга берген үениң төнерин, оон соонда оларны дүрген хончулаштырарын манап хүрежип турары илден. Мындыг байдал дурт-сын талазы-биле арай чегей аныак мөгелер боттарының күш-дамыр сайзыралынче болгаш чараш аргаларже хөй кичээнге угландыраарын негеп турар. Чижээ, моол мөгелер-биле ужуражылгалар үезинде оларның тыва мөге оолдардан элзэн бедик болгаш эт-ханының сайзыраңгайын бадыткап турар болгай.

Ам тодаргай саналдар:

— мөгелер хүрештин дүрүмүнде девигни эки сагып, чон мурнунга чараш девиги ужурулуг;

— мөгелерниң бөртүгү турары албан. Төөгүчү эртемденнер, уран-шевер даараныкчылар болгаш чурукчулар тыва мөгениң бөргүнүн

чаңгыс аай чараш хевирин ажылдап кылгаш, бадылаар болза эки;

— Наадымда улуг мөгелер аразынга үш катап шүүлген мөгеге «Чаан мөге» хүндүлүг атты ыяп тыпсыр (ТАР үезинде Чанман Балчынмай күрүнеге үш катап шүглүргө, аңаа «Улустун Чааны» атты

туружунга турупкаш, девий бээрге, кижии ону ушкан эзир кушка дөмейлээр турган. Ам хүрежип чоруур мөгелерден Маадыр Монгуштуң девий үлөгерлиг, аныктарга өөредиглиг. Аныак мөгелерниң аразындан Отчугаш Тежиттин девий бодунга кончуг тааржыр, өскелерден

тывыскан);

— мөгелерниң девийин чурумчудар болгаш чарашчыдар. Шаанда мөге В.Араптан халып үнүп келгеш девип турда, чаражын канчаар, ынчан чер сиртилеп турар кылдыр сагындырар турду. Ол мөге салыкчызының чанынга келгеш,

ылгалдыг;

— хүрежип чораан үелеринде тыва чонунуң хүндүткелин чаалап алган мөгелер Сүүр-оол Ондарнын, Чимит Кууларның үлөгеринге аныак мөгелерни эки өөредир, кижизидер, хүрештин тайылбырлакчылары ону маргылдаалар

үезинде доктаамал сагындырар ужурулуг;

— шииткекчилерниң столунун чанынга хөй кижии тургуспас.

Мөге салыкчылары:

— тыва хүрештин дүрүмнерин эки билер, херек үеде мөгезиниң хүрежин эдип чазаар (чазаанчы) турар ужурулуг (оларны тускай белеткээр);

— бодунуң хүлээлгелерин, эргелерин билген турар. Тыва хүрештин дүрүмүнче мөге салыкчызының (чазаанчының) ат-алдарын алгаан чүүлдерни кириер.

— ийи мөгениң маргыштыг хүрежиниң түннелин мөге салыкчызы үзе шиитпирлээрин доктаадыр;

— хүреш мурнунда мөгелерниң содак-шудаан, кадыг идин, бөргүн болгаш думчук аржылыын хынаар;

— салыг үезинде үе хайгаараар шактыг турар. Ол ышкаш мөге салыкчыларын чергелерге (чадаларга) чарар, чижээ, бирги чергениң мөге салыкчызы, ийги чергениң (кожууннуң) мөге салыкчызы дээн ышкаш. Олар маргылдаа үезинде боттарының тоннарының хөректинге ылгавыр демдектерни азып алган турары албан.

Амгы Тыва хүреш федерациязының составынче кожууннарның төлээлерин, ылаңгыя тренер-башкыларны, кириери чугула. Оларны тус черлерге хүрештерни сайзырадыр сорулга-биле кириер. Чыл санында хүлээп ап турар республика бюджетинге тыва хүрешти сайзырадырының талазы-биле тускай одуругну кириер. Бо чүүлду депутат спортчулар чедип алыр ужурулуг. Мээң бодалым ындыг...

А. ДОНГАК,
спорттун хоочуну.

Тыва хүреш дугайында

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛДАРЫ

(Төнчүзү. Эгези № 60 «Шында».)

2008 чылда мурнады хөгжүдөр национал төлөвилелдериниң кол укланышкынарының боттандырылганын өөренип көргөни-биле Тыва Республиканың муниципалдыг районнарының, хоорай округтарының социал-экономиктиг хөгжүлдесиниң көргүзүлгелериниң талазы-биле каттыштырган рейтингизинге

18-ки капсырылга

Доозукчуларның ниити санындан дээди өөредилге черлеринче кирип алганның талазы-биле Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларының, хоорай округтарының РЕЙТИНГИЗИ*

(квартал санында)

№	Муниципалдыг районун, хоорай округун ады	Чагырга даргазының А.Ф.А.	Төлээкчилер хуралының даргазының А.Ф.А.	Көргүзүлгелер талазы-биле түннел баллдары	Мес-тозу
1.	Кызыл хоорай	В.Т.Ховалыг	В.Н.Тунев	72,5	1
2.	Ак-Довурак хоорай	М.М.Кызыл-оол	А.А.Сат	52,5	2
3.	Өвүр	А.С.Куулар	Н.Ш.Ооржак	46,6	3
4.	Бии-Хем	С.М.Оюн	В.Н.Гончаров	46,5	4
5.	Сүт-Хөл	О.А.Монгуш	Э.Б.Монгуш	46,0	5
6.	Барыын-Хемчик	И.С.Идам-Сюрюн	Н.К.Домбаанай	45,5	6
7.	Чеди-Хөл	Э.М.Хуурак	А.Н.Максимов	43,9	7
8.	Кызыл кожуун	х.к.А.О.Үндезин	Д.Х.Ховалыг	42,6	8
9.	Танды	С.Ч.Ондар	Е.М.Куулар	40,3	9
10.	Чаа-Хөл	А.Д.Тюлюш	А.М.Седен	40,0	10
11.	Улуг-Хем	И.О.Сендин	Э.М.Доре	40,0	11
12.	Бай-Тайга	М.С.Монгуш	П.Д.Сарыглар	34,0	12
13.	Чөөн-Хемчик	А.Н.Түлүш	С.Ч.Ондар	33,7	13
14.	Каа-Хем	А.В.Шелехов	В.Д.Саражаков	32,0	14
15.	Тес-Хем	В.С.Орус-оол	Л.К.Балдан	30,6	15
16.	Эрзин	Б.А.Дамдын	А.Д.Кур	30,3	16
17.	Мөңгүн-Тайга	А.О.Очур-оол	Ш.И.Намы	30,2	17
18.	Тере-Хөл	х.к.Э.М.Манчын	Е.С.Чигжит	28,6	18
19.	Тожу	А.Ч.Айыр-Санаа	С.Э.Марчин	21,4	19

* - Тыва Республикада Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының талазы-биле яамының медээлери

2008 чылда мурнады хөгжүдөр национал төлөвилелдериниң кол укланышкынарының боттандырылганын өөренип көргөни-биле Тыва Республиканың муниципалдыг районнарының, хоорай округтарының социал-экономиктиг хөгжүлдесиниң көргүзүлгелериниң талазы-биле каттыштырган рейтингизинге

19-ку капсырылга

Чаңгыс аай күрүнө экзамениниң талазы-биле 4 база 5 баллдарлыг болган өөреникчилерниң ортумак баллының талазы-биле Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларының, хоорай округтарының РЕЙТИНГИЗИ*

(квартал санында)

№	Муниципалдыг районун, хоорай округун ады	Чагырга даргазының А.Ф.А.	Төлээкчилер хуралының даргазының А.Ф.А.	Көргүзүлгелер талазы-биле түннел баллдары	Мес-тозу
1.	Танды	С.Ч.Ондар	Е.М.Куулар	3,33	1
2.	Ак-Довурак хоорай	М.М.Кызыл-оол	А.А.Сат	3,32	2
3.	Кызыл хоорай	В.Т.Ховалыг	В.Н.Тунев	3,31	3
4.	Эрзин	Б.А.Дамдын	А.Д.Кур	3,24	4
5.	Бии-Хем	С.М.Оюн	В.Н.Гончаров	3,23	5-6
6.	Сүт-Хөл	О.А.Монгуш	Э.Б.Монгуш	3,23	5-6
7.	Чаа-Хөл	А.Д.Тюлюш	А.М.Седен	3,23	7
8.	Барыын-Хемчик	И.С.Идам-Сюрюн	Н.К.Домбаанай	3,14	8
9.	Кызыл кожуун	х.к.А.О.Үндезин	Д.Х.Ховалыг	3,08	9
10.	Бай-Тайга	М.С.Монгуш	П.Д.Сарыглар	3,01	10
11.	Чөөн-Хемчик	А.Н.Түлүш	С.Ч.Ондар	2,96	11
12.	Тес-Хем	В.С.Орус-оол	Л.К.Балдан	2,93	12-13
13.	Мөңгүн-Тайга	А.О.Очур-оол	Ш.И.Намы	2,93	12-13
14.	Өвүр	А.С.Куулар	Н.Ш.Ооржак	2,89	14
15.	Каа-Хем	А.В.Шелехов	В.Д.Саражаков	2,88	15
16.	Чеди-Хөл	Э.М.Хуурак	А.Н.Максимов	2,76	16
17.	Тожу	А.Ч.Айыр-Санаа	С.Э.Марчин	2,63	17
18.	Улуг-Хем	И.О.Сендин	Э.М.Доре	2,61	18
19.	Тере-Хөл	х.к.Э.М.Манчын	Е.С.Чигжит	-	-

* - Тыва Республикада Өөредилге, эртем болгаш аныяктар политиказының талазы-биле яамының медээлери

2008 чылда мурнады хөгжүдөр национал төлөвилелдериниң кол укланышкынарының боттандырылганын өөренип көргөни-биле Тыва Республиканың муниципалдыг районнарының, хоорай округтарының социал-экономиктиг хөгжүлдесиниң көргүзүлгелериниң талазы-биле каттыштырган рейтингизинге

20-ги капсырылга

Иелерниң өлүр чоруунун талазы-биле Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларының, хоорай округтарының РЕЙТИНГИЗИ*

(квартал санында)

№	Муниципалдыг районун, хоорай округун ады	Чагырга даргазының А.Ф.А.	Төлээкчилер хуралының даргазының А.Ф.А.	Көргүзүлгелер талазы-биле түннел баллдары	Мес-тозу
1.	Кызыл хоорай	В.Т.Ховалыг	В.Н.Тунев	0,0	1-18
2.	Ак-Довурак хоорай	М.М.Кызыл-оол	А.А.Сат	0,0	1-18
3.	Бай-Тайга	М.С.Монгуш	П.Д.Сарыглар	0,0	1-18
4.	Барыын-Хемчик	И.С.Идам-Сюрюн	Н.К.Домбаанай	0,0	1-18

1	2	3	4	5	6
5.	Каа-Хем	А.В.Шелехов	В.Д.Саражаков	0,0	1-18
6.	Кызыл кожуун	х.к.А.О.Үндезин	Д.Х.Ховалыг	0,0	1-18
7.	Мөңгүн-Тайга	А.О.Очур-оол	Ш.И.Намы	0,0	1-18
8.	Өвүр	А.С.Куулар	Н.Ш.Ооржак	0,0	1-18
9.	Бии-Хем	С.М.Оюн	В.Н.Гончаров	0,0	1-18
10.	Сүт-Хөл	О.А.Монгуш	Э.Б.Монгуш	0,0	1-18
11.	Танды	С.Ч.Ондар	Е.М.Куулар	0,0	1-18
12.	Тере-Хөл	х.к.Э.М.Манчын	Е.С.Чигжит	0,0	1-18
13.	Тес-Хем	В.С.Орус-оол	Л.К.Балдан	0,0	1-18
14.	Тожу	А.Ч.Айыр-Санаа	С.Э.Марчин	0,0	1-18
15.	Улуг-Хем	И.О.Сендин	Э.М.Доре	0,0	1-18
16.	Чаа-Хөл	А.Д.Тюлюш	А.М.Седен	0,0	1-18
17.	Чеди-Хөл	Э.М.Хуурак	А.Н.Максимов	0,0	1-18
18.	Эрзин	Б.А.Дамдын	А.Д.Кур	0,0	1-18
19.	Чөөн-Хемчик	А.Н.Түлүш	С.Ч.Ондар	150,8	19

* - Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының медээлери

2008 чылда мурнады хөгжүдөр национал төлөвилелдериниң кол укланышкынарының боттандырылганын өөренип көргөни-биле Тыва Республиканың муниципалдыг районнарының, хоорай округтарының социал-экономиктиг хөгжүлдесиниң көргүзүлгелериниң талазы-биле каттыштырган рейтингизинге

21-ги капсырылга

Бичии уругларның өлүр чоруунун талазы-биле Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларының, хоорай округтарының РЕЙТИНГИЗИ*

(квартал санында)

№	Муниципалдыг районун, хоорай округун ады	Чагырга даргазының А.Ф.А.	Төлээкчилер хуралының даргазының А.Ф.А.	Көргүзүлгелер талазы-биле түннел баллдары	Мес-тозу
1.	Барыын-Хемчик	И.С.Идам-Сюрюн	Н.К.Домбаанай	1,0	1
2.	Кызыл хоорай	В.Т.Ховалыг	В.Н.Тунев	1,3	2
3.	Мөңгүн-Тайга	А.О.Очур-оол	Ш.И.Намы	1,4	3
4.	Ак-Довурак хоорай	М.М.Кызыл-оол	А.А.Сат	2,0	4-5
5.	Чеди-Хөл	Э.М.Хуурак	А.Н.Максимов	2,0	4-5
6.	Кызыл кожуун	х.к.А.О.Үндезин	Д.Х.Ховалыг	2,1	6-7
7.	Сүт-Хөл	О.А.Монгуш	Э.Б.Монгуш	2,1	6-7
8.	Танды	С.Ч.Ондар	Е.М.Куулар	2,2	8
9.	Бии-Хем	С.М.Оюн	В.Н.Гончаров	2,5	9
10.	Улуг-Хем	И.О.Сендин	Э.М.Доре	2,6	10
11.	Каа-Хем	А.В.Шелехов	В.Д.Саражаков	2,8	11
12.	Бай-Тайга	М.С.Монгуш	П.Д.Сарыглар	2,9	12-13
13.	Чөөн-Хемчик	А.Н.Түлүш	С.Ч.Ондар	2,9	12-13
14.	Өвүр	А.С.Куулар	Н.Ш.Ооржак	3,0	14
15.	Эрзин	Б.А.Дамдын	А.Д.Кур	4,6	15
16.	Тес-Хем	В.С.Орус-оол	Л.К.Балдан	4,8	16
17.	Тожу	А.Ч.Айыр-Санаа	С.Э.Марчин	5,1	17
18.	Чаа-Хөл	А.Д.Тюлюш	А.М.Седен	6,0	18
19.	Тере-Хөл	х.к.Э.М.Манчын	Е.С.Чигжит	6,3	19

* - Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының медээлери

2008 чылда мурнады хөгжүдөр национал төлөвилелдериниң кол укланышкынарының боттандырылганын өөренип көргөни-биле Тыва Республиканың муниципалдыг районнарының, хоорай округтарының социал-экономиктиг хөгжүлдесиниң көргүзүлгелериниң талазы-биле каттыштырган рейтингизинге

22-ги капсырылга

Чаштарның өлүр чоруунун талазы-биле Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларының, хоорай округтарының РЕЙТИНГИЗИ*

(квартал санында)

№	Муниципалдыг районун, хоорай округун ады	Чагырга даргазының А.Ф.А.	Төлээкчилер хуралының даргазының А.Ф.А.	Көргүзүлгелер талазы-биле түннел баллдары	Мес-тозу
1.	Тере-Хөл	х.к.Э.М.Манчын	Е.С.Чигжит	0	1
2.	Кызыл хоорай	В.Т.Ховалыг	В.Н.Тунев	8,3	2
3.	Чеди-Хөл	Э.М.Хуурак	А.Н.Максимов	9,3	3
4.	Өвүр	А.С.Куулар	Н.Ш.Ооржак	9,6	4
5.	Танды	С.Ч.Ондар	Е.М.Куулар	10,7	5
6.	Барыын-Хемчик	И.С.Идам-Сюрюн	Н.К.Домбаанай	12,3	6
7.	Эрзин	Б.А.Дамдын	А.Д.Кур	14,4	7
8.	Мөңгүн-Тайга	А.О.Очур-оол	Ш.И.Намы	15,6	8
9.	Бии-Хем	С.М.Оюн	В.Н.Гончаров	16,3	9
10.	Чөөн-Хемчик	А.Н.Түлүш	С.Ч.Ондар	16,6	10
11.	Кызыл кожуун	х.к.А.О.Үндезин	Д.Х.Ховалыг	16,9	11
12.	Сүт-Хөл	О.А.Монгуш	Э.Б.Монгуш	17,1	12
13.	Улуг-Хем	И.О.Сендин	Э.М.Доре	17,7	13
14.	Ак-Довурак хоорай	М.М.Кызыл-оол	А.А.Сат	18,4	14
15.	Каа-Хем	А.В.Шелехов	В.Д.Саражаков	24,2	15
16.	Тес-Хем	В.С.Орус-оол	Л.К.Балдан	26,9	16
17.	Бай-Тайга	М.С.Монгуш	П.Д.Сарыглар	32,3	17-18
18.	Тожу	А.Ч.Айыр-Санаа	С.Э.Марчин	32,3	17-18
19.	Чаа-Хөл	А.Д.Тюлюш	А.М.Седен	33,1	19

* - Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының медээлери

2008 чылда мурнады хөгжүдөр национал төлөвилелдериниң кол укланышкынарының боттандырылганын өөренип

көргени-биле Тыва Республиканың муниципалдыг районнарының, хоорай округтарының социал-экономика хөгжүлдээинин көргүзүглеринин талазы-биле каттыштырган рейтингизинге
23-кү капсырылга

Ниити аарыглар талазы-биле Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларының, хоорай округтарының РЕЙТИНГИЗИ*

(квартал санында)

№	Муниципалдыг районун, хоорай округунун ады	Чагырга даргазының А.Ф.А.	Төлээлекчилер хуралының даргазының А.Ф.А.	Көргүзүглер талазы-биле түннел баллдары	Мес-тозу
1.	Эрзин	Б.А.Дамдын	А.Д.Кур	595,8	1
2.	Сүт-Хөл	О.А.Монгуш	Э.Б.Монгуш	603,6	2
3.	Өвүр	А.С.Куулар	Н.Ш.Ооржак	673,6	3
4.	Бай-Тайга	М.С.Монгуш	П.Д.Сарыглар	673,8	4
5.	Каа-Хем	А.В.Шелехов	В.Д.Саражаков	689,8	5
6.	Танды	С.Ч.Ондар	Е.М.Куулар	735,8	6
7.	Чөөн-Хемчик	А.Н.Түлүш	С.Ч.Ондар	756,9	7
8.	Кызыл кожуун	х.к.А.О.Үндезин	Д.Х.Ховалыг	802,6	8
9.	Мөңгүн-Тайга	А.О.Очур-оол	Ш.И.Намы	803,2	9
10.	Барыын-Хемчик	И.С.Идам-Сюрюн	Н.К.Домбаанай	901,2	10
11.	Тожу	А.Ч.Айыр-Санаа	С.Э.Марчин	939,2	11
12.	Тес-Хем	В.С.Орус-оол	Л.К.Балдан	973,3	12
13.	Улуг-Хем	И.О.Сендин	Э.М.Доре	982,5	13
14.	Ак-Довурак хоорай	М.М.Кызыл-оол	А.А.Сат	1031,2	14
15.	Бии-Хем	С.М.Оюн	В.Н.Гончаров	1157,3	15
16.	Чеди-Хөл	Э.М.Хуурак	А.Н.Максимов	1193,8	16
17.	Чаа-Хөл	А.Д.Тюлюш	А.М.Седен	1335,2	17
18.	Кызыл хоорай	В.Т.Ховалыг	В.Н.Тунев	1596,7	18
19.	Тере-Хөл	х.к.Э.М.Манчын	Е.С.Чигжит	1652,5	19

* - Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының медээлери

2008 чылда мурнады хөгжүдөр национал төлөвилелдеринин кол угланышкыннарының боттандырылганын өөренип көргени-биле Тыва Республиканың муниципалдыг районнарының, хоорай округтарының социал-экономика хөгжүлдээинин көргүзүглеринин талазы-биле каттыштырган рейтингизинге
24-кү капсырылга

Туберкулез аарыының талазы-биле (100 муң кижиге хамаарыштыр) Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларының, хоорай округтарының РЕЙТИНГИЗИ*

(квартал санында)

№	Муниципалдыг районун, хоорай округунун ады	Чагырга даргазының А.Ф.А.	Төлээлекчилер хуралының даргазының А.Ф.А.	Көргүзүглер талазы-биле түннел баллдары	Мес-тозу
1.	Мөңгүн-Тайга	А.О.Очур-оол	Ш.И.Намы	32	1
2.	Эрзин	Б.А.Дамдын	А.Д.Кур	82,2	2
3.	Өвүр	А.С.Куулар	Н.Ш.Ооржак	88,6	3
4.	Сүт-Хөл	О.А.Монгуш	Э.Б.Монгуш	103,9	4
5.	Улуг-Хем	И.О.Сендин	Э.М.Доре	108,3	5
6.	Тожу	А.Ч.Айыр-Санаа	С.Э.Марчин	130,6	6
7.	Кызыл хоорай	В.Т.Ховалыг	В.Н.Тунев	146,2	7
8.	Танды	С.Ч.Ондар	Е.М.Куулар	148,2	8
9.	Тес-Хем	В.С.Орус-оол	Л.К.Балдан	159,7	9
10.	Бии-Хем	С.М.Оюн	В.Н.Гончаров	179,6	10
11.	Чөөн-Хемчик	А.Н.Түлүш	С.Ч.Ондар	224,1	11
12.	Бай-Тайга	М.С.Монгуш	П.Д.Сарыглар	234,0	12
13.	Каа-Хем	А.В.Шелехов	В.Д.Саражаков	251,5	13
14.	Кызыл кожуун	х.к.А.О.Үндезин	Д.Х.Ховалыг	270,3	14
15.	Чаа-Хөл	А.Д.Тюлюш	А.М.Седен	276,0	15
16.	Чеди-Хөл	Э.М.Хуурак	А.Н.Максимов	276,3	16
17.	Барыын-Хемчик	И.С.Идам-Сюрюн	Н.К.Домбаанай	332,3	17
18.	Ак-Довурак хоорай	М.М.Кызыл-оол	А.А.Сат	347,1	18
19.	Тере-Хөл	х.к.Э.М.Манчын	Е.С.Чигжит	491,8	19

* - Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының медээлери

2008 чылда мурнады хөгжүдөр национал төлөвилелдеринин кол угланышкыннарының боттандырылганын өөренип көргени-биле Тыва Республиканың муниципалдыг районнарының, хоорай округтарының социал-экономика хөгжүлдээинин көргүзүглеринин талазы-биле каттыштырган рейтингизинге
25-кү капсырылга

Сифилис аарыының талазы-биле Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларының, хоорай округтарының РЕЙТИНГИЗИ*

(квартал санында)

№	Муниципалдыг районун, хоорай округунун ады	Чагырга даргазының А.Ф.А.	Төлээлекчилер хуралының даргазының А.Ф.А.	Көргүзүглер талазы-биле түннел баллдары	Мес-тозу
1.	Сүт-Хөл	О.А.Монгуш	Э.Б.Монгуш	221,2	1
2.	Бай-Тайга	М.С.Монгуш	П.Д.Сарыглар	228,8	2
3.	Тере-Хөл	х.к.Э.М.Манчын	Е.С.Чигжит	274,9	3
4.	Мөңгүн-Тайга	А.О.Очур-оол	Ш.И.Намы	292,2	4
5.	Танды	С.Ч.Ондар	Е.М.Куулар	337,0	5
6.	Эрзин	Б.А.Дамдын	А.Д.Кур	356,0	6-7
7.	Тес-Хем	В.С.Орус-оол	Л.К.Балдан	356,0	6-7
8.	Өвүр	А.С.Куулар	Н.Ш.Ооржак	367,2	8

1	2	3	4	5	6
9.	Каа-Хем	А.В.Шелехов	В.Д.Саражаков	370,7	9
10.	Улуг-Хем	И.О.Сендин	Э.М.Доре	384,0	10
11.	Кызыл хоорай	В.Т.Ховалыг	В.Н.Тунев	403,5	11
12.	Тожу	А.Ч.Айыр-Санаа	С.Э.Марчин	428,9	12
13.	Чеди-Хөл	Э.М.Хуурак	А.Н.Максимов	555,9	13
14.	Кызыл кожуун	х.к.А.О.Үндезин	Д.Х.Ховалыг	565,7	14
15.	Ак-Довурак хоорай	М.М.Кызыл-оол	А.А.Сат	659,8	15
16.	Бии-Хем	С.М.Оюн	В.Н.Гончаров	684,5	16
17.	Чөөн-Хемчик	А.Н.Түлүш	С.Ч.Ондар	687,6	17
18.	Барыын-Хемчик	И.С.Идам-Сюрюн	Н.К.Домбаанай	706,6	18
19.	Чаа-Хөл	А.Д.Тюлюш	А.М.Седен	872,4	19

* - Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының медээлери

2008 чылда мурнады хөгжүдөр национал төлөвилелдеринин кол угланышкыннарының боттандырылганын өөренип көргени-биле Тыва Республиканың муниципалдыг районнарының, хоорай округтарының социал-экономика хөгжүлдээинин көргүзүглеринин талазы-биле каттыштырган рейтингизинге
26-кү капсырылга

Арага аарыының талазы-биле Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларының, хоорай округтарының РЕЙТИНГИЗИ*

(квартал санында)

№	Муниципалдыг районун, хоорай округунун ады	Чагырга даргазының А.Ф.А.	Төлээлекчилер хуралының даргазының А.Ф.А.	Көргүзүглер талазы-биле түннел баллдары	Мес-тозу
1.	Мөңгүн-Тайга	А.О.Очур-оол	Ш.И.Намы	16,1	1
2.	Улуг-Хем	И.О.Сендин	Э.М.Доре	25,9	2
3.	Тес-Хем	В.С.Орус-оол	Л.К.Балдан	53,7	3
4.	Бии-Хем	С.М.Оюн	В.Н.Гончаров	54,0	4
5.	Чөөн-Хемчик	А.Н.Түлүш	С.Ч.Ондар	62,2	5
6.	Чеди-Хөл	Э.М.Хуурак	А.Н.Максимов	63,2	6
7.	Кызыл кожуун	х.к.А.О.Үндезин	Д.Х.Ховалыг	67,7	7
8.	Танды	С.Ч.Ондар	Е.М.Куулар	74,6	8
9.	Өвүр	А.С.Куулар	Н.Ш.Ооржак	87,5	9
10.	Бай-Тайга	М.С.Монгуш	П.Д.Сарыглар	97,5	10
11.	Ак-Довурак хоорай	М.М.Кызыл-оол	А.А.Сат	99,2	11
12.	Кызыл хоорай	В.Т.Ховалыг	В.Н.Тунев	105,5	12
13.	Барыын-Хемчик	И.С.Идам-Сюрюн	Н.К.Домбаанай	138,2	13
14.	Сүт-Хөл	О.А.Монгуш	Э.Б.Монгуш	139,5	14
15.	Каа-Хем	А.В.Шелехов	В.Д.Саражаков	157,4	15
16.	Тожу	А.Ч.Айыр-Санаа	С.Э.Марчин	163,9	16
17.	Чаа-Хөл	А.Д.Тюлюш	А.М.Седен	169,2	17
18.	Тере-Хөл	х.к.Э.М.Манчын	Е.С.Чигжит	0,0	18,5
19.	Эрзин	Б.А.Дамдын	А.Д.Кур	0,0	18,5

* - Тыва Республиканың Кадык камгалал яамызының медээлери

2008 чылда мурнады хөгжүдөр национал төлөвилелдеринин кол угланышкыннарының боттандырылганын өөренип көргени-биле Тыва Республиканың муниципалдыг районнарының, хоорай округтарының социал-экономика хөгжүлдээинин көргүзүглеринин талазы-биле каттыштырган рейтингизинге
27-кү капсырылга

Чурттагы санынга хамаарыштыр көдээ ажил-агыйның ниити продукция талазы-биле Тыва Республиканың муниципалдыг тургузугларының, хоорай округтарының РЕЙТИНГИЗИ*

(квартал санында)

№	Муниципалдыг районун, хоорай округунун ады	Чагырга даргазының А.Ф.А.	Төлээлекчилер хуралының даргазының А.Ф.А.	Көргүзүглер талазы-биле түннел баллдары	Мес-тозу
1.	Сүт-Хөл	О.А.Монгуш	Э.Б.Монгуш	39,5	1
2.	Тере-Хөл	х.к.Э.М.Манчын	Е.С.Чигжит	36,1	2
3.	Барыын-Хемчик	И.С.Идам-Сюрюн	Н.К.Домбаанай	28,8	3
4.	Өвүр	А.С.Куулар	Н.Ш.Ооржак	27,2	4
5.	Бай-Тайга	М.С.Монгуш	П.Д.Сарыглар	26,8	5
6.	Танды	С.Ч.Ондар	Е.М.Куулар	26,0	6
7.	Бии-Хем	С.М.Оюн	В.Н.Гончаров	25,8	7
8.	Каа-Хем	А.В.Шелехов	В.Д.Саражаков	23,9	8
9.	Чеди-Хөл	Э.М.Хуурак	А.Н.Максимов	17,0	9
10.	Улуг-Хем	И.О.Сендин	Э.М.Доре	15,8	10
11.	Чаа-Хөл	А.Д.Тюлюш	А.М.Седен	14,8	11
12.	Эрзин	Б.А.Дамдын	А.Д.Кур	14,0	12
13.	Кызыл кожуун	х.к.А.О.Үндезин	Д.Х.Ховалыг	13,9	13
14.	Чөөн-Хемчик	А.Н.Түлүш	С.Ч.Ондар	13,3	14
15.	Тес-Хем	В.С.Орус-оол	Л.К.Балдан	12,6	15
16.	Мөңгүн-Тайга	А.О.Очур-оол	Ш.И.Намы	10,2	16
17.	Тожу	А.Ч.Айыр-Санаа	С.Э.Марчин	8,1	17

* - Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызының медээлери

2008 чылда мурнады хөгжүдөр национал төлөвилелдеринин кол угланышкыннарының боттандырылганын өөренип көргени-биле Тыва Республиканың муниципалдыг районнарының, хоорай округтарының социал-экономика хөгжүлдээинин көргүзүглеринин талазы-биле каттыштырган рейтингизинге
28-кү капсырылга

Көдээ ажил-агыйның ниити продукциязының хемчээлиниң өзүлде (кудулаары) темпизиниң биле РЕЙТИНГИЗИ*

(квартал санында)

№	Муниципалдыг районун, хоорай округун ады	Чагырга даргазының А.Ф.А.	Төлээлекчилер хуралының даргазының А.Ф.А.	Көргүзүглер талазы-биле түннел баллдары	Мес-тозу
1.	Сүт-Хөл	О.А.Монгуш	Э.Б.Монгуш	149,7	1
2.	Чөөн-Хемчик	А.Н.Түлүш	С.Ч.Ондар	145,0	2
3.	Каа-Хем	А.В.Шелехов	В.Д.Саражаков	144,5	3
4.	Өвүр	А.С.Куулар	Н.Ш.Ооржак	136,0	4
5.	Бай-Тайга	М.С.Монгуш	П.Д.Сарыглар	134,7	5
6.	Барыын-Хемчик	И.С.Идам-Сюрюн	Н.К.Домбаанай	133,2	6
7.	Тожу	А.Ч.Айыр-Санаа	С.Э.Марчин	131,7	7
8.	Чеди-Хөл	Э.М.Хуурак	А.Н.Максимов	129,3	8
9.	Бии-Хем	С.М.Оюн	В.Н.Гончаров	126,1	9
10.	Кызыл кожуун	х.к.А.О.Үндезин	Д.Х.Ховалыг	123,3	10
11.	Тес-Хем	В.С.Орус-оол	Л.К.Балдан	122,5	11
12.	Чаа-Хөл	А.Д.Тюлюш	А.М.Седен	118,9	12
13.	Улуг-Хем	И.О.Сендин	Э.М.Доре	115,8	13
14.	Мөңгүн-Тайга	А.О.Очур-оол	Ш.И.Намы	112,5	14
15.	Эрзин	Б.А.Дамдын	А.Д.Кур	111,9	15
16.	Танды	С.Ч.Ондар	Е.М.Куулар	111,7	16
17.	Тере-Хөл	х.к.Э.М.Манчин	Е.С.Чигжит	103,0	17

* - Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызының медээлери

2008 чылда мурнады хөгжүдөр национал төлөвилелдериниң кол угланышкыннарының боттандырылганын өөренип көргени-биле Тыва Республиканың муниципалдыг районнарының, хоорай округтарының социал-экономика хөгжүлдээриниң көргүзүглериниң талазы-биле каттыштырган рейтингизинге

29-ку капсырылга

Чурттакчы санынга хамаарыштыр шупту категорияларның ажил-агыйларында малдың чижеглеп кылган баш санының талазы-биле Тыва Республиканың муниципалдыг тургузуларының, хоорай округтарының РЕЙТИНГИЗИ*

(квартал санында)

№	Муниципалдыг районун, хоорай округун ады	Чагырга даргазының А.Ф.А.	Төлээлекчилер хуралының даргазының А.Ф.А.	Көргүзүглер талазы-биле түннел баллдары	Мес-тозу
1.	Өвүр	А.С.Куулар	Н.Ш.Ооржак	3,06	1
2.	Сүт-Хөл	О.А.Монгуш	Э.Б.Монгуш	2,69	2
3.	Бай-Тайга	М.С.Монгуш	П.Д.Сарыглар	2,59	3
4.	Тере-Хөл	х.к.Э.М.Манчин	Е.С.Чигжит	2,40	4
5.	Барыын-Хемчик	И.С.Идам-Сюрюн	Н.К.Домбаанай	2,05	5
6.	Тес-Хем	В.С.Орус-оол	Л.К.Балдан	1,48	6
7.	Чөөн-Хемчик	А.Н.Түлүш	С.Ч.Ондар	1,20	7
8.	Чаа-Хөл	А.Д.Тюлюш	А.М.Седен	1,11	8
9.	Эрзин	Б.А.Дамдын	А.Д.Кур	1,09	9
10.	Мөңгүн-Тайга	А.О.Очур-оол	Ш.И.Намы	1,08	10
11.	Кызыл кожуун	х.к.А.О.Үндезин	Д.Х.Ховалыг	1,00	11
12.	Бии-Хем	С.М.Оюн	В.Н.Гончаров	0,99	12
13.	Каа-Хем	А.В.Шелехов	В.Д.Саражаков	0,89	13
14.	Улуг-Хем	И.О.Сендин	Э.М.Доре	0,85	14
15.	Чеди-Хөл	Э.М.Хуурак	А.Н.Максимов	0,84	15
16.	Танды	С.Ч.Ондар	Е.М.Куулар	0,83	16
17.	Тожу	А.Ч.Айыр-Санаа	С.Э.Марчин	0,38	17

* - Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызының медээлери

2008 чылда мурнады хөгжүдөр национал төлөвилелдериниң кол угланышкыннарының боттандырылганын өөренип көргени-биле Тыва Республиканың муниципалдыг районнарының, хоорай округтарының социал-экономика хөгжүлдээриниң көргүзүглериниң талазы-биле каттыштырган рейтингизинге

30-ку капсырылга

Бүгү категорияларның ажил-агыйларында малдың чижеглеп кылган баш санының өзүлде (кудулаары) темпизиниң талазы-биле РЕЙТИНГИЗИ*

(квартал санында)

№	Муниципалдыг районун, хоорай округун ады	Чагырга даргазының А.Ф.А.	Төлээлекчилер хуралының даргазының А.Ф.А.	Көргүзүглер талазы-биле түннел баллдары	Мес-тозу
1.	Тожу	А.Ч.Айыр-Санаа	С.Э.Марчин	159,8	1
2.	Чаа-Хөл	А.Д.Тюлюш	А.М.Седен	135,7	2
3.	Каа-Хем	А.В.Шелехов	В.Д.Саражаков	135,2	3
4.	Бай-Тайга	М.С.Монгуш	П.Д.Сарыглар	134,0	4
5.	Өвүр	А.С.Куулар	Н.Ш.Ооржак	132,0	5
6.	Сүт-Хөл	О.А.Монгуш	Э.Б.Монгуш	131,9	6
7.	Бии-Хем	С.М.Оюн	В.Н.Гончаров	131,8	7
8.	Чөөн-Хемчик	А.Н.Түлүш	С.Ч.Ондар	129,7	8
9.	Улуг-Хем	И.О.Сендин	Э.М.Доре	128,1	9
10.	Барыын-Хемчик	И.С.Идам-Сюрюн	Н.К.Домбаанай	125,7	10
11.	Тес-Хем	В.С.Орус-оол	Л.К.Балдан	125,7	11
12.	Кызыл кожуун	х.к.А.О.Үндезин	Д.Х.Ховалыг	123,8	12
13.	Танды	С.Ч.Ондар	Е.М.Куулар	121,7	13
14.	Чеди-Хөл	Э.М.Хуурак	А.Н.Максимов	120,9	14
15.	Эрзин	Б.А.Дамдын	А.Д.Кур	118,7	15
16.	Тере-Хөл	х.к.Э.М.Манчин	Е.С.Чигжит	117,1	16
17.	Мөңгүн-Тайга	А.О.Очур-оол	Ш.И.Намы	113,0	17

* - Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызының медээлери

2008 чылда мурнады хөгжүдөр национал төлөвилелдериниң кол угланышкыннарының боттандырылганын өөренип көргени-биле Тыва Республиканың муниципалдыг

районнарының, хоорай округтарының социал-экономика хөгжүлдээриниң көргүзүглериниң талазы-биле каттыштырган рейтингизинге

31-ги капсырылга

Бүгү категорияларның ажил-агыйларында чижеглеп кылган төрүүр малдың баш санының өзүлде (кудулаары) темпизиниң талазы-биле РЕЙТИНГИЗИ*

(квартал санында)

№	Муниципалдыг районун, хоорай округун ады	Чагырга даргазының А.Ф.А.	Төлээлекчилер хуралының даргазының А.Ф.А.	Көргүзүглер талазы-биле түннел баллдары	Мес-тозу
1.	Бии-Хем	С.М.Оюн	В.Н.Гончаров	125,0	1
2.	Бай-Тайга	М.С.Монгуш	П.Д.Сарыглар	124,5	2
3.	Өвүр	А.С.Куулар	Н.Ш.Ооржак	124,0	3
4.	Тес-Хем	В.С.Орус-оол	Л.К.Балдан	123,4	4
5.	Сүт-Хөл	О.А.Монгуш	Э.Б.Монгуш	122,0	5
6.	Каа-Хем	А.В.Шелехов	В.Д.Саражаков	121,9	6
7.	Тожу	А.Ч.Айыр-Санаа	С.Э.Марчин	121,4	7
8.	Чаа-Хөл	А.Д.Тюлюш	А.М.Седен	121,0	8
9.	Чөөн-Хемчик	А.Н.Түлүш	С.Ч.Ондар	120,7	9
10.	Улуг-Хем	И.О.Сендин	Э.М.Доре	117,9	10
11.	Чеди-Хөл	Э.М.Хуурак	А.Н.Максимов	116,8	11
12.	Кызыл кожуун	х.к.А.О.Үндезин	Д.Х.Ховалыг	105,1	12
13.	Танды	С.Ч.Ондар	Е.М.Куулар	105,0	13
14.	Эрзин	Б.А.Дамдын	А.Д.Кур	104,8	14
15.	Мөңгүн-Тайга	А.О.Очур-оол	Ш.И.Намы	103,9	15
16.	Барыын-Хемчик	И.С.Идам-Сюрюн	Н.К.Домбаанай	103,7	16
17.	Тере-Хөл	х.к.Э.М.Манчин	Е.С.Чигжит	98,6	17

* - Тыва Республиканың Көдээ ажил-агый болгаш аш-чем яамызының медээлери

2008 чылда мурнады хөгжүдөр национал төлөвилелдериниң кол угланышкыннарының боттандырылганын өөренип көргени-биле Тыва Республиканың муниципалдыг районнарының, хоорай округтарының социал-экономика хөгжүлдээриниң көргүзүглериниң талазы-биле каттыштырган рейтингизинге

32-ги капсырылга

Чурттакчы санынга хамаарыштыр чурттаар черлерни күштүг кылдыр кириериниң талазы-биле Тыва Республиканың муниципалдыг тургузуларының, хоорай округтарының РЕЙТИНГИЗИ*

(квартал санында)

№	Муниципалдыг районун, хоорай округун ады	Чагырга даргазының А.Ф.А.	Төлээлекчилер хуралының даргазының А.Ф.А.	Көргүзүглер талазы-биле түннел баллдары	Мес-тозу
1.	Тере-Хөл	х.к.Э.М.Манчин	Е.С.Чигжит	0,974	1
2.	Кызыл кожуун	х.к.А.О.Үндезин	Д.Х.Ховалыг	0,287	2
3.	Тожу	А.Ч.Айыр-Санаа	С.Э.Марчин	0,245	3
4.	Эрзин	Б.А.Дамдын	А.Д.Кур	0,219	4
5.	Өвүр	А.С.Куулар	Н.Ш.Ооржак	0,188	5
6.	Сүт-Хөл	О.А.Монгуш	Э.Б.Монгуш	0,182	6
7.	Бии-Хем	С.М.Оюн	В.Н.Гончаров	0,177	7
8.	Бай-Тайга	М.С.Монгуш	П.Д.Сарыглар	0,176	8
9.	Мөңгүн-Тайга	А.О.Очур-оол	Ш.И.Намы	0,161	9
10.	Чеди-Хөл	Э.М.Хуурак	А.Н.Максимов	0,139	10
11.	Танды	С.Ч.Ондар	Е.М.Куулар	0,138	11
12.	Чөөн-Хемчик	А.Н.Түлүш	С.Ч.Ондар	0,129	12
13.	Улуг-Хем	И.О.Сендин	Э.М.Доре	0,122	13
14.	Кызыл хоорай	В.Т.Ховалыг	В.Н.Тунев	0,117	14
15.	Каа-Хем	А.В.Шелехов	В.Д.Саражаков	0,107	15
16.	Чаа-Хөл	А.Д.Тюлюш	А.М.Седен	0,090	16
17.	Барыын-Хемчик	И.С.Идам-Сюрюн	Н.К.Домбаанай	0,075	17
18.	Тес-Хем	В.С.Орус-оол	Л.К.Балдан	0,053	18
19.	Ак-Довурак хоорай	М.М.Кызыл-оол	А.А.Сат	0,021	19

* - Тыва Республиканың Тудуг, чуртталга болгаш коммунал ажил-агый яамызының медээлери

Хөйге билдингир ажыктыг казымал байлактарның чидирииниң нормативтерин тургузарының талазы-биле Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының төлээлеттирген черин тодарадырының дугайында

2009 чылдың апрель 3 № 131 Кызыл хоорай

Россия Федерациязының Чазаның 2001 чылдың декабрь 29-та «Ажыктыг казымал байлактарны тып турар үеде казымал байлактар чыдар черлерниң технологиязы болгаш хүлээп алдыгланган схеманы-биле холбаалыг чидирилгелерниң нормативтерин тургузарының Чурумун бадылаарының дугайында» доктаалыга дүүштүр Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1.Тыва Республиканың Бойдус курлавыр-лары болгаш экология яамызын хөйге билдингир ажыктыг казымал байлактарның чидирииниң нормативтерин тургузарының талазы-биле Тыва Республиканың күүсекчи эрге-чагырга органының төлээлеттирген чери кылдыр тодарадыр.

2.Бо доктаалды «Тувинская правда» болгаш «Шын» солуннарда парлаар.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

«Өөредилге албан черлерин хандыраарының талазы-биле ажил-агый-ажыглал бөлүү» күрүне албан черин тургузарының дугайында»

2009 чылдың апрель 3 № 138 Кызыл хоорай

Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры болза:

1. «Өөредилге албан черлерин хандыраарының талазы-биле ажил-агый-ажыглал бөлүү» күрүне албан черин тургузар.

2.Тыва Республиканың Өөредилге, эртем болгаш аныктар политиказының яамызы: — «Өөредилге албан черлерин хандыраарының талазы-биле ажил-агый-ажыглал бөлүү» күрүне албан чериниң тургузукчузу болур;

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы Ш. КАРА-ООЛ.

Чылдар болгаш кижилер

НОМНАР «ДАНГЫНАЗЫ»

Хандагайты суурнун дал ортузунда узун, ак, шевергини кончук бажында кожуунун Монгуш Доржу аттыг төпчүткен библиотека системазының кол корпусу бар. Бо бажындан үнген-кирген улуг-бичи «аалчылар» черле үзүлбес. Школа-чылар, аныктар, эмчилер, башкылар болгаш күш-ажылдың хоочуннары — пенсионерлер... Бо аалчыларның бээр шуужуп, аът «өдээ» кевирбейн кээп турарының кол-ла чылдаганы — чаа үнген ном-дептерлер, солун-сеткүүлдер-биле таныжары. Ийе, шынап-ла, ындыг. Хүнде-ле он-он янзы-бүрү эртем-билигил кижилер номчулга залының эргелекчизи Алдын-кыс Маадыровна Дапиктан айтырып, оон кулактарын «конгалап» келирлер.

Кожуунда нитизи-биле школа библиотекаларын санаваска, чеди библиотека бар, оларның бирээзи — кожуун төвүнде турар уруглар библиотекасы. Ол библиотекаларда колдуунда-ла дээди эртемниг, тус черниң кадрлары, оларның аразында бодунун эртемниг бердинген хоочуннар-даа, чаа өзүп оор аныктар-даа бар. Кожуунун шупту библиотекаларының оран-савазы эки, чылдың-на агар болгаш капитал септелгелерни кылып турар. Эрткен чылдарда сан-хөө айтырыы чеже-даа бергедежил турган болза, чаа номнар садып алырынга болгаш солун-сеткүүлдер чагыдарынга акша-көпеекти кожуун чагыргазы, саң-хөө килдизи доктормал тускайлап берип келгени өөрүнчүг.

Чүгле бо төп библиотекада байдалды көөрге мындыг: ном фондузу 17175, номчукуларның нити саны 779 кижиге, оларның иштинде өөреникчилер — 82, а арктанары — улуг назылыглар.

Сөөлгү үеде улуг-даа назылыг, аныктарның-даа ном-дептерге сонуургалы кончук кудулаанын Алдын-кыс Маадыровна улуг хараа-

дал-биле чугаалап олурду. Оон кол чылдаганы чүдөл дээрге, бирээде, өг-бүлө бүрүзү телевизорлуг, тура-лаан-на үезинде кино, концертти-даа, сөөлгү медээлерни-даа көрүп, дыңнап оор, ийде, чаа номнарны, солун-сеткүүлдерни чер бүрүде, кудумчуларда безин эндерик садып турар.

Бо ном саңының эпиги, найыралдыг, эвилең-ээлдек ажилдакчыларның аразындан бодунун тускай эртемниң аайы-биле үжен сес дугаар чыл ажилдап турар күш-ажылдың болгаш культураның хоочун ажилдакчызы Алдын-кыс Маадыровна Дапиктың күш-ажылчы наамдары-биле номчукулун таныштырары кызыдып көрей. 1948 чылдың эгези. Довурак олуттук Күске чылы. Өвүр кожуунун Тес-Хем-биле кызыгаарлашкан чери Чалааты дагларында Сүрүң-оол Маадырның кыштаа. Кыштагда чаңгыс өг. Шагаа байырлалы төнүп турда, февраль 21-де, кончук соок дүне хөй ажы-төлдүг Сүрүң-оол араттың өг-бүлезинге кыс уруг төртүнген, ол дээрге Алдын-кыс бо.

Алдын-кыс Сүрүң-оол 1966 чылда Торгалыг ортумак школазының он бирги класын дооскаш, бир чыл иштинде «Торгалыг» совхозка комсомол секретарылап ажилдааш, дараазында чылын Улан-Удэ хоорайга Чөөн Сибириңиң культу-ра институтунун библиотека салбырынга өөренип киргеш, ону 1971 чылда дооскаш, Өвүрнүн район библиотекказына ажилдап эгелзэн. Аныак, дээди эртемниг кыс суурнун, кожуунун хөй-ниити амыдыралындан черле чыда калбайн кижип турган. Оон-на уламындан боор, ол 1973-75 чылдарда Өвүрнүн комсомол райкомунун секретарына база ажилдаан. Өөнүн ээзи Владимир Ховалыгович Дапик — база-ла Улан-Удэ хоорайга көдээ ажил-агый институтун дооскан, дээди эртемниг мал эмчизи. Ол

үеде Тес-Хем кожуунун кол мал эмчизинге ажилдадып чорудуптарга, Алдын-кыс Маадыровна Самагалдайга кожуунун төп библиотеканы эргелекчилеп, 1978 чылга чедир ажилдаан.

Ажил-агыйына бердинген, эртем-билини шыырак, аныак, мал эмчизи В. Дапикты Тываның эң-не кыдыг-кызыгаар чери — Мөңгүн-Тайга кожуунун кол мал эмчизи болуп ажилдаары-биле чорудуптарга, аныак өг-бүлө ол кожуунга 1986 чылга чедир ажилдап чурттааннар. Ол үелерде Алдын-кыс Маадыровна база-ла кожуунун төп библиотеканы баштап турган. Онаашкан ажилынга кызымак, хөй-ниитиниң ажилынга идепкейлиг кижилгезин тус черниң чону эскерип көргеш, ону район Советиниң депутатынга-даа сонгуп турган. Алдын-кыс Маадыровна ол хүлээлгезин ак сеткилди-биле күүседип, сонгучуларның бүзүрелин шынзыдып шыдаан-даа.

1986 чылдың алдын күзү. База катап Өвүр чери база катап Хандагайты суур. Владимир Ховалыгович кожуунун мал аарыглары-биле демисел чорудар станциязының удуртукчузу болу берген. Алдын-кыс Маадыровна база-ла кожуунун төпчүткен библиотекалар системазына келген. Ол-ла ажилында бо хүннерге чедир ажилда-вышаан. Эрткен үелер-биле бо хүннерни денеп, Алдын-кыс Маадыровна ону мынчаар чугаалаар:

— Шагда болза библиотекка чаа ном келирге, ону бодун номчуп танышкаш, чон ортузунга номчулга конференциязын эрттирер, ажил-херек чымыштыг-ла турган ийин. Ам ындыг эвес, ном байырларынга, номчулга конференцияларынга чон чыылбастан. Ынчангаш ону аңгы-аңгы организацияларга, коллективтерге эрттиргилээр-дир би. Бо чылын чогаалчы, Тываның шыырак шүлүкчүлериниң

бирээзи, Москвада М. Горький атыг литература институтунун Тывадан эң баштайгы доозукчузу, Өвүрнүн Бора-Шайда Моолдуг-Хем чурттуг Монгуш Доржунун чеден харлааны ноябрьда болур. Кожуунун библиотекка ажилдакчылары аңаа белеткел ажилдарын эгелзэн. Ол мөөрей амдызында коллективтер аразында, оон суурларга, а эң сөөлүнде кожуун төвүнге күзүн болур. Бистин библиотеккавыс ол чогаалчының адын эдилзэн, оон төрзэн черинде турар чүве болганда, амдыгаштан эки белеткенмес болза хоржок — деп, Алдын-кыс Маадыровна катап-катап чугаалап олурду.

Алдын-кыс Маадырнованың өөнүн ээзи Владимир Ховалыгович Дапиктың чурту — Чаа-Хөл. Ол сөөлгү чылдарда пенсияда. Аныак чораан чылдарында кайгамчык ажил-агыйжы, уйгу-чыдын-даа чок, эрес-шогаа кижиге. Оон-биле кады Өвүрнүн девискээринде четпээни-вис кыштаглар, чазаглар, чайлаглар-даа чок боор. Өске бир онзагай талазы — мөгө кижиге. Байырлал хүннеринде содак-шудаан кеткен, алдан дөрттүң аразына олуруптарга, эт-ханы, мага-боду мөгелерден ылгалып көстүр, кончук чараш бүдүштүг.

Алдын-кыс Маадыровна биле Владимир Ховалыгович ийи оолдуг. Оолдары кайызы-даа өглүг-баштыг, ажы-төлдүг, иштики херектер органнарында үре-түнелдиг ажилдап чоруурлар.

Кижилерге эскертинмес, ынчалза-даа буянныг үүлө-херекти кылып чоруур, Өвүр чоннун хүндүлөп чугаалажыры-биле «Номнар даңгыназы» деп атка четкен Алдын-кыс Маадырнованы Дапиктың дугайында кыска чүүлүнү доозуп ора, «номнарың ажыттыгыр-ла, номчукуларың көвей-ле болзун» деп күзээр-дир мен.

Маадыр-оол ДАНЗЫН.
Кызыл хоорай.

Хандагайты суурда

ОГОРОДЧУЛАРГА ЯРМАРКА

Өвүр кожуун чайгы үеде се-рийн агаар-бойдустуг, кыжы улуг харлыг, чазын май айны төндүр хадыйр. Ынчангаш-ла ындыг турган боор, чон шоолуг-ла огород тарырының далашпас.

Май айның 22-ниң хүнүнде Хандагайты суурга «Огородчуларга болгаш садчыларга» деп ярмарканы Өвүр кожуунун база Хандагайты сумузуңуң чагыргалары кожуунун чонунга организастан эрттирген. Маңаа чүгле ногаа аймааның, янзы-бүрү чечектерниң болгаш кат-чимистиг ыяштарның өзүмнерин сатканы эвес, а шко-лачыларның хол-биле кылган янзы-бүрү кылыгыларының делгелгези база онзагай болган. Дүште-киниң 11 шак үезинде ярмарканы Өвүр кожуун чагыргазының даргазы А.С.Куулар ажыткаш, кожуунга ногаа аймаан бажың бүрүзүңе тарырың сумелеп, садып алыкчыларның огороду эки өзөрин болгаш ында делгеттинген өзүмнериниң өртээниң чиигин демдегледип, ону садып алырың чонну кыйгырган. Ярмаркадан ногаа аймааның: помидорларның, огуретин, капустаның, перецтиң бирги садып алыкчылары, бажыңының чанында шыптыганы улуг телличалыг кожуунун хоочуннары С.Ч. Донгак база К.О.Дүгержаа олар болган. Оларның соондан улаштыр чон удаа-дараа келгеш, чаш өзүмнерни садып ап турганнар.

Огород, сад өстүрер дугайында эртемденер-даа, арга-дуржулгалыг огородчулар, садчылар-даа эвээш эвес номнарны бижи-п үндүргүлзэн. Ынчалза-даа маңаа бир-ле дугаарында чер-черлерниң агаар-бойдузу дөмей эвес, чамдык черлерге таарышпайн барып болурун билип алыры ажыктыг болган. Бо билдиги бе-седа, тайылбырларны кожуунун төпчүткен библиотека системазының ажилдакчылары А.М.Дапик, А.-Ч.З.Монгуш, О.К.Маргыс олар чонга билдингир, тода тайылбырлап, айтырылгарга харыны бергилзэн. Ярмарка-биле аралаштыр, школачыларның солун концертин чонга бараалгаткан. Бо хемчеглерге кожуунун күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдэ эргелелиниң, чонга ачы-дуза чедирер төп, сайгарлыкчылар, төп эмнелгезиниң, Г.Тумат аттыг Культура бажынының, кожуун чагыргазының, Саглы, Хандагайты суму чагыргаларының ажилдакчылары, малчыннар база боттарының өзүмнерин садары-биле идепкейлиг киришкен. Кожуунун Күш-ажыл болгаш социал хөгжүлдэ эргелели амыдыралы чегей өг-бүлелерге 5000 рубльге ногаа аймааның өзүмнерин тарып олуртуру-биле тускай программада көрдүнген акша-хөргөнгизин үндүрүп, чаш өзүмнерни үлзэн. Сайгарлыкчы Ч.Э. Монгуш улуг машина ишти чиик өртектиг картофель үрезинин садарга, чон дораан алгаш барганын демдеглевес аргажок. Чо-гум саткан картофель үрезиннери хөй болган. Солчур суурнун девискээринде ногаа тарып өстүрүп чоруур аныак оолдарның брига-дазы ярмаркадан ногаа өзүмнерин садып, немей 500 ажыг эрте быжар капуста өзүмнерин садып алганнар. Ногаа кайгамчык өзер-ле болзунам деп оларга йөрээ-дивис.

Раиса МОНГУШ,
пенсионер.

Хандагайты суур.

КАШПАЛ ОРАННЫҢ ЭМЧИЗИ

Мөңгүн-Тайганың бажын ка-жан-даа эривес меңгилег хар, да-зыр өттүг тас-тас тайгалар ээлзэн болгаш кайгамчык онзагай чараш оран.

Кадыг-ширин бойдустуг, өскерлинчел агаарлыг, сай-довурак доозунналып, долгандыр чүү-даа көзүлбес кылдыр хадып шуурган-най бээр черге төртүтүнүп, өзүп-доруккан, тус черниң байдалына кара чажындан тура чаңчыккан улус бо черде чурттап турар.

Үе-дүптөн бээр Тоолайлыгга көшкүн, хуу амыдыралдыг, эвээш санныг төрөл бөлүк араттар чурт-тап, амыдыралдың кол-ла үндезини болур малын малдап, ая-дузак, ча-согун-биле аңнап, бай оран-танды-зынга чүдүп, тейлеп чурттап чораан.

Шаанда Тоолайлыгга Хомушку Сүзүкей деп хуу амыдыралдыг арат чурттап турган. Ол бодунун үе-чер-геи уруг-биле өг-бүлө туткаш, беш ажы-төлдүг болганнар. Оолдарын Мөңгө, Допчуң, Дарыймаа, Чөптүг, чаңгыс кыс уруун Эдиски деп адааннар.

Мен Хомушку Сүзүкей өгбевис-тин Мөңгө деп оглунун салгалы болур Дайынчы Хомушкуевич Дас-таннун дугайында номчукуларга таныштырып көрей.

Дастаннар иеден төртүтүңе-ле, 9 алышкы чораан. Оларның улуу Очур Хомушкуевич Дастан — бүгү назынында сарлык малдап чораан, Тыва Республиканың алдарлыг

малчыны. Седип-оол Дастан «Мал-чын» колхозка чолаачылап ажил-дап чораан. Сарыг-оол Дастан — дээди эртемниг зоотехник, Долума Дастан — башкы, Сержинмаа Дастан — садыгы, Сеңмит Дастан «Мал-чын» колхозка хөй чылдарда мал-чыннап ажилдап чораан.

Сураглыг аңчы, малчын Мөңгө Хомушкуевич Сүзүкейниң ажы-тө-лү ада-өгбелерин салгаан, көдээ ажил-агыйның аңгы-аңгы адырла-рынга ажилдап, Мөңгүн-Тайга ко-жуунун ат-алдарлыг, хүндүлүг ки-жилери болганы солун.

Дайынчы Хомушкуевич Дастан 1945 чылдың сентябрь 20-де Тоо-лайлыгың Көжечей деп хүнээрэк, кош аргалыг, мээс черге төртү-түнген.

Дайынчы бичизинде кайгам-чык шимченгир, эрес-шогаа, ке-жээ, анай-хураган, бызаа-кулунчак сонуургап чассыдар, хой, өшкү ка-дарар, көөрге-ле, мал аразында халып турар кижиге чүве. «Кара ча-жымдан мал бажы дозуп, кадарып, мал ажилыга ынак болгаш мал эмчизи болганым таварылга эвес» — деп, ол чугаалаар кижиге. Мугур-Аксы 8 чыл школазын 1963 чылда дооскаш-ла, Кызылдың көдээ ажил-агый техникумунун ветери-нария салбырыңа өөренип кир-геш, ону 1968 чылда тергиин эки өөредилгелиг доозуп, өскөн-тө-рзэн Тоолайлыгына тускай эртем-ниг мал эмчизи бооп чедип келген.

Күш-ажылчы эге базымын «Мал-чын» колхозтун Тоолайлыгга өшкү-сарлык бригадасына эгелзэн, малчын аалдар аразында чадаг кылаштап, аъттыг халдып мал эмчилеп эгелзэн. Мал эмчизи болур изиг күзелин чедип алган аныак оол дүн-хүн чок кадыр-каскал дивейн, тура-соруктуг, бедик хей-аъттыг ажилдап, дораан-на малчыннарның идегелин, макталын чаалап алган.

Ажилынга харысалгалыг, организаакчы мөзү-шынарлыг, ажил-ишчи аныак кижини кожуунун удуртулганы үнелеп көргеш, «Мал-чын» колхозтун хойжу бригадала-рынга мал эмчиледип, соонда «Малчын» колхозтун директорунга чедир депшидип ажилдаткан. 1975-1978 чылдарда кожуунун мал аарыглары-биле демисел чорудар станциязының начальниги, а оон соонда Мөңгүн-Тайга кожуунун мал эмнелгезиниң оралакчы эмчизи бооп, бо хүннерге чедир ажилдап турар. Барык 40 чыл иштинде чайның изинде, кыштың соогунда аъттыг, чадаг, машиналыг малчын бригадалар, малчын аал-дар аразында чоруп, оларның ма-лын эмнеп, көдээ ажил-агыйга ба-раан бооп, дүн-хүн, уйгу-чыдын, амыр-дыш чок ажилдап келген. Бо хүннерде ол хүндүлүг дыштаныл-гада-даа болза, ынак ажилын ка-байн, мергежилинге шыңчы бооп, дайынчы езу-биле ам-даа ажил-дап, кожуунунга база чонунга ачы-

дузанын көргүзүп, адак-бышкаа чик-сергек, быжыг тура-соруктуг ажилдап чоруур Тываның ховар оолдарының бирээзи.

Дайынчы Дастан көдээ ажил-агыйны хөгжүдүп сайзырадыры-нга үр чылдарда ажилдап кириген үлүг-хуузу дээш Тываның Чазаа, кожуунун чагыргазы бедии-биле үнелеп көргеш, Ленинниң юбилей, Тываның Россияга каттышканын-дан бээр 60 чыл оюн таварыштыр Тыва Республиканың Юбилей ме-дальдары-биле шаңнаткан, күш-ажылдың хоочуну.

Кижиге кандыг-даа ажилга ак сеткилден бердинип, кайы хире эрес-кежээ, бедик харысалгалыг ажилдаар болдур, кижиге ол хире ат-алдарны бээр, чоннун бедик үнелелин алыр дээрзин шак бо чижек көргүзүп турар.

Тыва Республиканың көдээ ажил-агыйына, ниитиниң малын аарыглардан камгалаарына үр чыл-дарда үзүктөл чок ажилдаан хоочун мал эмчизи, Дайынчы Хомушкуевич Дастан — Тыва Республиканың алдарлыг ажилдакчызы деп бедик атка төлөтпиглерниң бирээзи.

Ынчангаш Тываның Көдээ ажил-агый яамызы мээң бо сана-лымны кичээнге апар, аңаа алдар-лыг атты тыпсыр чүве болза, мал эмчизи кижини бедии-биле үнелеп, хүндүлзени ол болур ийин.

Адыг-оол НАМГАЙ-ООЛ.
Мөңгүн-Тайга кожуун.

Кызыл хоорай мэриязынга ИЕ СЕТКИЛИМДЕН МӨГЕЙДИМ

**Чөптүг чорук, шын дээш
туржуп шыдаар кижилер аравыста хөй**

Хөй ажы-төлдүн иези амыдырал дээш шаам-биле кызыдып чурттап чор мен. Дээди өөрөдиге черинге — Кызылдың педагогика институтунун физика-математика факультетинге өөрөнип тургаш, амыдырал аайы-биле өгленип-баштанып, ажы-төлдүг апаргаш, ону доозуп албаанымга ам дыка-ла хомудаар-дыр мен. Ынчалза-даа уруг-дарыымны төлөптүг кижилер кылдыр өстүрүп, кара ажылдан чалданмай, амыдыралым багай эвес тудуп чор мен.

Улуг уруум сонгаар университетче өөрөнип кирип алганынга өөрүп, чоргаарланып чор мен. Өскелери школада өөрөнип турарлар.

Каш чыл бурунгаар хоорайга ажыл тып чадажы бергеш, түр када ийи хире ай дургузунда суурже чорупкан бис. Ниити чуртталга бажыңында чоокку Каа-Хемде өрээливишты шоочалап каан бис. Сагыш ышкаш амыр чүве кайда боор, суурда амыдырал база-ла нарын. Элээн саадай бергеш, Кызылче дедир чанып келген бис. Өрээливишты өске улус чаза басып

киргеш, эки-багай-даа бол, эт-севичисти ажык дээр адаанче үндүр каапкан болган. Ол-бо даргаларга чедип, чаргылдажып чадап кааш, кезек када сүржүр-даа хөңнүс чок апарган чоруп турдус. Хөлезилеп чурттаар оран-сава тып алгаш, ооң-биле аргаланып турдус. Беш-алды ажы-төл-биле төптөн ырак озалааш черге чурттаарга кайы хире бергезин көрдүс. Бүдүн өг-бүлө эртенниң-не, кезээниң-не автобустаарга, акша-даа акша болбас.

Амыдырал бергедеп кээр, демги-ле ниити чуртталга бажыңында өрээливишты сүржүп эгеле-двис. Кызыл хоорайның мэри Вячеслав Товарищевич Ховалыг бистин өг-бүлөвишты берге байдалын билеп, дуза-деткимче көргүзүр дээш сагыш човап, чогуур хемчеглерни алганынга ие сеткилимден өөрүп, бо даргага мөгөйип чор мен.

Каш чыл иштинде сүржүп чадап каан өрээливишты хоойлу-дүрүм езуугаар сайгаржып тургаш, хөй ажы-төлдүг бистерге эгидип бер-

генин ооң улуг буяны деп хүлээп көрүп чор бис. Хоорай чагыргазының чурттаар оран-сава талазы-биле харыысалгалыг ажыл-дакчылары Надежда Васильевна, Оксана Васильевна, Чодураа Витальевна олар шуптузу өрээливишты езууга ээлери бистерге эгидери-биле күженишкенин-ле ажылдааннар. Оларның оруу ак, чоруу чогуунур, өг-бүлөзи аас-кежиктиг, каң кадык чоруурун сеткилимден йөрээп чор мен.

Үе-шаг чеже-даа берге болза, чамдык кажар кижилер күш-биле хамык чүүлү чедип аарын бодап чоруур апарган-даа болза, аравыста чөптүг чорук дээш туржуп шыдаар, шынны тып, хоойлу-дүрүмү сагырың чедип ап чоруур даргаларымыс бар болуп турары өөрүң-чүг-дүр. Чурту, чону дээш ажылдап чоруур бо аныяк даргаларның үүлө-херээ бүдүңүр болуп турарың ужуру-даа ында деп бодаар мен. Силерге улуу-биле четтирдис!

Анна МОНГУШ.

Кызыл хоорай.

Юбилейиңер-биле!

Бистин эргим, хүндүлүг дунмавыс, угбавыс **Айрана Даш-ооловна ЧОДУНУН** июнь 4-те юбилейлиг төрүттүнгөн хүнү. Ол эмчи-лаборант болуп ажылдавышаан, Кызыл хоорайда чурттап чоруур. Биче сеткилдиг, дузааргак угбавыска дараазында одуругларны бараалгаттывыс:

Чайның чаагай эки хүнде угбавыс-даа төрүттүнгөн. Ажыл-ишке кызымаккай, Ажы-төлге ынакшылдыг. Төрүттүнгөн хүнү-биле Төлөптүг-ле угбавыска Төрөлдери шупту бистер Чедишкени, өөрүшкүнү, Аас-кежик, кадыкшылды Чүс-чүс катап күзөвишаан, Черге чедир мөгөйдивис.

Хүндүткел-биле,

Сукпакта, Кызылда хөй санныг төрөлдери.

Дыңнадыг

Бии-Хем кожуунун чагыргазының чер болгаш эт-хөрөңги хамаарылгаларының килдизинге Россия Федерациязының хамаатызы **Чойгана Павловна Чамбал** Бии-Хем кожуунун Аржаан сумузунун Эзирлиг-Каыт деп черде ниити шөлү 50 га чер участогун хууда дузалал ажыл-агыйы тударынга арендага бээринин дугайында билдиришкенин кириген.

Бии-Хем кожуунун чагыргазының чер болгаш эт-хөрөңги хамаарылгаларының килдизи күштүг болуп турар хоойлужулга-биле ук информацияны парлап үндүргөн хүнден 30 хонуктуң дургузунда билдиришкенин болгаш ол билдиришкенин талазы-биле бижимел удур саналдарны хүлээп алыр.

Уруглар чуруп тур

«ХҮРЭЭЖЕ ОРУК» — ол харыысалга

Тыва Республиканың Национал музейи болгаш наркополицийлер өөреникчилер ортузунга «Хүрээже орук» деп чурук конкурсуң түннелин үндүргөн.

Наркоконтрольдун Тыва Республика талазы-биле эргелелин, Тыва Республиканың национал музейинин, Кызыл хоорайның мэриязының өөрөдиге болгаш аныяктар политиказының талазы-биле департаментизинин 2009 чылдың апрель 20-де өөреникчилер ортузунга чарлаан «Хүрээже орук» деп чурук конкурсуң түннелин май 29-та байырлыг байдалга үндүргөн.

Конкурсуң түннелин Уруглар камгалалының хүнүнүң бүдүүзүндө үндүргөн. Коргунчуг наркотиктиг халап-биле Күрүнениң наркоконтроль ажылдакчылары хүн бүрүде демиселди чорудуп турар. Оларның чугаалап турары-биле алырга, наркотиктерге колдуунда уруглар болгаш элээдилер алзы бээр. Кошкак характерлиг, амыдыралга бодунун сорулгазын чедир билбейн чоруур, сагыш-сеткил сонургалы кошкак уруглар бо халапка таваржып турар. Ынчангаш ындыг конкурсту эрттирер бодал төрүттүнүп келген. Амыдыралдың бергелерин ажып эртеринге дузалаар болгаш тура-соруктуң күжүн берип турар алыс шынныг бурганның чырык оруунче өзүп оран салгалдың бодалдарын болгаш көрүүшкүнүн угландыраар сорулга-биле ол конкурсту эрттирген.

Конкурса 56 ажылдарны кириген, а оларны бедик уран чүүлүн деңнели-биле кылганы болгаш теманы хандыр сайгарып билири уран чүүл адырынга профессионалдарны безин сорук кириген. Тыва Республиканың Национал музейинге «Хүрээже орук» деп бот-тускайлаң делгелгени тургузарын шиитпирлээн.

Тиелекчилерни шаңнаарының байырлыг езулалыга конкурсуң киржикчилери, организаторлары, хүндүлүг аалчылар болгаш Кызылдың аңгы-аңгы школаларындан 100 ажыг уруглар киришкенер. Байырлыг ажыдышкыга РФ-тин

НКФА-ның ТР-ниң талазы-биле эргелелин начальниги Александр Светличный, Национал музейин директорунун оралакчызы Ольга Монгуш, Кызыл хоорайның мэриязының өөрөдиге болгаш аныяктар политиказының талазы-биле департаментизинин начальнигинин оралакчызы Нина Потапова киржи, «Хүрээже орук» деп конкурса идепкейлиг киришкенерге өөрүп четтиргениниң чылыг сөстөрүн чугаалааннар.

— Кижини бүрүзүндө бодунун болгаш сагыш-сеткилдин хүрээзи бар. Бир-ле дугаарында, ол — буян, ол — алдар, ол арын-нүүр

болгаш ол харыысалга болур. Бодунарның туружунарны бедик шынарлыг ажылы-нарга көргүскен силер, сагыш-сеткилдин шын шилелгези дээш, силерге чоргаарланыр бис — деп, Нина Потапова чугаалаан.

«Хүрээже орук» деп чуруктар конкурсуң түннелин үндүрүп турда, Кызыл хоорайның Свято-Троицкий хүрээзинин төлээзинин чугаазы аалчыларга езулук белек болган. Хүрээзиниң ламазы, протоиерей Вячеслав Дементьев кижинин хамааты туружунун болгаш сагыш-сеткилдин чугулазының дугайында кайгамчык сөстөрүн чугаалаан:

— Бо конкурс сагыш-сеткилдин тудуш кезээ болганын демдеглээр күзөлдиг мен. Эки чүүлү шилип алгаш, бодунарның хамааты туружунарны болгаш сагыш-сеткилдин туружун көргүскен силер. Хүрээже орук кижини бүрүзүндө бодуну-биле онзагай болур. Эң-не колу, ол орук-

ту эртери болгаш төнчүзүндө дээр-денгерлерниң хааннаашкынынга ону чедирери болур. Бо конкурса киришкенин силерге «Хүрээже оруктуң» эгези болур, сөөлүндө Бурганга чедип келир аргаңар тургустунуп келир болгаш чүдүлгелиг кижилер болур дээрзинге бүзүрээр мен. Бурган-на өршээзин, силерниң кижини бүрүзү тодаргай сагыш-сеткилдиг болгаш хамааты туруштуг болуп, хөй националдыг Россияның иштинге чөпшээржилгениң байдалыңа чурттаар.

Ооң соонда конкурсуң түннелин үндүргөн. 5-7 класстарның аразынга Свято-Троицк хүрээзинин чанында Воскресной школаның өөреникчизи Анна Гаврилованың ажылы тиелекчи болган, ийги черни Кызыл хоорайның Немелде өөрөдиге төвүнүн өөреникчизи Онзагай Бичижик алган, үшкү черде №12 школаның өөреникчизи Данила Свиридова. 8-11 класстарның аразында №3 школаның өөреникчизи Кристина Рудзитис — 1-ги черни, №2 школаның өөреникчизи Айдын Чымба — ийги черни, Н.Рудзитис аттыг уран чурулга школазының өөреникчизи Ольга Семерни үшкү черни тус-тузунда алганнар. Тиелекчилерни дипломнар болгаш өртөктиг белектер-биле шаңнаан.

Елена СВЕТЛИЧНАЯ,
РФ-тин НКФА-ның ТР-ниң талазы-биле эргелелин парлаг-секретары.

ШЫН

Индекс 667000.
Кызыл хоорай,
Красноармейская, 100.

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Чазаа.

Кол редактор С.С. МОНГУШ.

РЕДАКЦИЈАНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: Кол редактор — 2-01-35, редакторунун оралакчызы — 2-19-87, тел: факс (394-22) 2-17-94, бухгалтерия — 2-17-91. e-mail: shyn@tuva.ru

КИЛДИСТЕР: ниитилел-политиктиг килдис — 2-18-10, культура, өөрөдиге — 2-03-88, чагаа — 2-17-09, көдээ ажыл-агый, окулга — 2-03-87, үлөтпүр — 2-40-77. Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар.

Неделяда үш катап үнер. Хемчээли парлаан 2 ама.

Тираж 9130. Чагыг 60. Номери парлагже дужааганы: график езуугаар — 21.00, херек кырында — 20.00.

АГАР САНЫБЫС: № 40703810400000010000 Б ОАО Банк "Тувакредит", Кызыл ИНН — 1701008465; корр сч 30101810600000000729 БИК 049304729.

Россия Федерациязының Парлагга, телерадио-дамчыдылга болгаш массалыг коммуникациялар херектеринин талазы-биле яамызынын Ортаагы Сибирье регионнар аразынын девискээр эргелели «Шын» солуну 2004 чылдың май 14-те эде бүрүткээн.

Херечилелдин дугаары — ПИ № 16-0510. Индекс 11530, 31730. ТР-ниң «Тываполиграф» Күрүнениң унитарлыг бүдүрүлгезинге парлаан. (Кызыл, Щетинкин-Кравченко, 1).

Солунда парлагтынган материалдарның авторларының бодалдары редакцияның туружу-биле дүүшпейн барып болур. Айыттыңан саннары болгаш өске-даа фактылары, дыңнадыгы дээш авторлар боттары харыылаар.